

ЗАБАРНИЙ О.В.

***ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ОБРАЗУ – ПЕРСОНАЖА***

Навчально-методичний посібник

Ніжин – 2015

УДК 373.5.016:821.161.2
ББК 83.3 (4Укр) р 30
3 — 12

Рекомендовано Вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Протокол № 8 від 30.03.2015 р.

Рецензенти: д. пед. н., професор, завідувач кафедри методики викладання української мови та літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя **Ю.І. Бондаренко;**

канд. пед. н., професор кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання Чернігівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені К.Д. Ушинського **О.А. Гальонка.**

Забарний О.В.

3 – 12 Психологічна характеристика образу-персонажа: Навчально-методичний посібник. — Ніжин: Меланік, 2015 — 55 с.

У навчально-методичному посібнику автор дає рекомендації, як доцільно здійснювати психологічну характеристику образу літературного героя під час аналізу художнього тексту. У посібнику наведено короткий огляд досліджень присвячених проблемі аналізу образу-персонажа, а також досліджуються понятійний апарат, який використовується при аналізі літературного персонажа.

Посібник розрахований на науковців, учителів української літератури, студентів-філологів.

УДК 373.5.016:821.161.2
ББК 83.3 (4Укр) р 30

с. Забарний О.В., текст, 2015.
с. Лисенко М.М., 2015

ВСТУП

Реформування освіти в Україні в сучасних умовах передбачає виховання національно свідомої, різнобічно розвиненої особистості з високими моральними цінностями. Перед педагогічною наукою стоїть завдання створити умови для ефективного впровадження інноваційних технологій, які забезпечуватимуть реалізацію особистісно орієнтованого навчання. Його впровадження потребує пошуку й застосування нових методів та освітніх технологій, які позитивно впливатимуть на формування світоглядної позиції учнів та студентів, виховуватимуть відповідального громадянина нашої країни зі стійкими моральними якостями та етичними цінностями.

Особливу увагу у реалізації цих завдань приділено навчальному курсу української літератури. Практика довела, що, за умови правильної організації роботи над аналізом художнього твору, можливе в повній мірі усвідомлення учнями авторської позиції, розуміння внутрішнього світу його героїв, їхніх життєвих потреб та орієнтирів. Літературний твір стає «підручником життя», де на прикладах образів-персонажів художнього твору в юні формується уявлення про національну культуру нашого народу, його духовний світ; відбувається процес виховання молодого людини шляхом усвідомленого вибору всього найкращого та цінного, що несе в собі герой.

Урок літератури дає змогу реалізувати потреби підлітка в пізнанні себе, своїх інтелектуальних та фізичних можливостей, обранні життєвих орієнтирів, через формування вмінь та навичок здійснювати аналіз художнього тексту і зокрема давати психологічну характеристику героям-персонажам літературного твору. Для усвідомленого розуміння психології героїв потрібна інформація про важливість вибору стилю поведінки для вирішення певних ситуацій у житті (активна, пасивна, агресивна, гідна), вроджені особливості особистості (темперамент та здібності), набуті риси характеру (моральні риси та вольові якості), потреби (соціальні, матеріальні, фізіологічні, духовні) та мотивацію поведінки, види емоційних переживань (власне емоції, почуття, настрої), психічні стани. Нажаль, курс методики викладання української літератури у вищій школі в повній мірі не готує майбутнього вчителя до формування в підлітків таких навичок та вмінь. Саме тому і виникла необхідність у виділенні вище названих проблем у окремий спецкурс. Його доцільно викладати студентам випускних курсів при підготовці до виробничих практик та самостійної педагогічної діяльності.

Проблема психологічної характеристики образу-персонажа не нова у методиці викладання української літератури та літературознавстві. Літературознавці акцентували увагу на необхідності психологічної характеристики як важливого компонента у структурі творення образу героя художнього твору. Розглядаючи психологічні закономірності та з'ясовуючи певні психічні процеси образу героя художнього твору, вчені зазначили необхідність дослідження соціально-психологічних явищ, соціально-

психологічних причин, соціально-психологічних взаємин, які виникають у процесі взаємодії особистостей.

Літературознавчий аспект проблеми закладено в працях Л.Виготського, Г. Грабовича, Н.Зборовської, С.Павличко, В. Агеєвої, О.Забужко, Н. Тульчинської, О. Вечірко та ін.

Художні образи-персонажі, створені митцем, ставали предметом дослідження його внутрішнього світу, життєвих орієнтирів. Усвідомлене розуміння авторського бачення світу сприяло науковому вивченню психології творчої особистості. Питання пізнання людської поведінки та її можливостей вивчали З.Фройд, К.Юнг, Г.Айзенк, В.Джемс, Г.Олпорт, Д.Роттер, А. Маслоу, Г.Ланге, В. Теплов та інші.

Психоаналіз З. Фрейда переконливо довів, що поведінкою керують підсвідомі та ірраціональні сили. Натомість гуманістична психологія розглядає людину як активного творця власної долі, що спроможна сама вибирати та розвивати власний стиль життя. Психологи різних напрямів теоретично визначили засади, що лежать в основі поведінки людини та вказали на домінуючі категорії потреб, як на важливий рушійний механізм, що приводить індивіда до дієвих рухів. Психологи часто зверталися до художніх творів, які містили той життєвий матеріал, який доводив, що в основі поведінки героя лежать два фактори: внутрішні причини та ситуація, у якій ця поведінка розгортається.

Учені-методисти центром аналізу літературного твору бачать детальний розгляд його образної системи, а саме головних героїв твору, які несуть у собі ідейно-змістове навантаження. Однак, характеризуючи героя через його зовнішність, дії, вчинки, мову, роль у подіях, поза увагою методистів залишаються особистісні якості (темперамент, здібності, моральні риси, потреби), емоційно-вольові процеси (вольові якості, стани, афекти, настрої, емоції, стреси, почуття), які є складовими психологічного аналізу.

Сучасні вчені-методисти Г. Токмань, О. Слоньовська, А. Ситченко, О.Ісаєва, Л.Мірошніченко, Ю. Бондаренко, В.Захарова, Н. Соловйова, А.Фасоля, Г. Бійчук приділяють належну увагу аналізу образу-персонажа, але при цьому перевагу надають окремим психологічним чинникам характеристики літературного героя.

А тому розробляючи спецкурс за даною проблематикою ми ставимо за мету з'ясувати сутність та структурну наповненість психологічної характеристики складовими компонентами, доцільність використання психологічного понятійного апарату на уроці літератури під час аналізу образу-персонажа, методик формування в школярів навичок аналізу літературного героя із урахуванням психологічного аспекту. Вирішення цих питань дасть змогу в повній мірі здійснити аналіз героя-персонажа та на його прикладі сформувані у молодих людей ціннісні орієнтири.

Психологічні чинники як важливі складові аналізу образу-персонажа

Психологічний аналіз або психологічна характеристика в літературознавстві та методиці викладання літератури вживаються як синонімічні поняття й трактуються як « докладне, в деталях, відтворення почуттів, думок, мрій, прагнень, бажань, внутрішнього світу персонажа; тут особливе значення має відображення «діалектики душі», тобто порухи внутрішнього життя героя» [21, 23]. Літературознавчий словник-довідник розглядає поняття «психологізм» через відтворення за допомогою художніх засобів внутрішнього світу персонажа, його думок, переживань зумовлених внутрішніми й зовнішніми чинниками [14]. На наш погляд таке тлумачення недостатнє, бо не повною мірою характеризує персонаж: дає лише неповну оцінку його діям, але не вказує на причини дієвості та її мотивацію.

Розуміння й використання психологічного аналізу в роботі над характеристикою героя художнього твору потребує чітко обумовленого наповнення складовими, які використовують психологи для пояснення людської сутності. У психологічній практиці для аналізу внутрішнього світу особистості вчені використовують терміни: «складові чинники», «структурні концепції», «структурні компоненти». Науковці з персонології, досліджуючи вивчення поведінки людини акцентували увагу на «структурні концепції, що мають справу із змінними характеристиками, які демонструють люди за різних обставин і в певний час» [33,23]. Знання «концепцій» особистості допоможе зрозуміти природу людської індивідуальності та збагнути рушійні механізми поведінки дійових осіб літературного твору. Структурні складові внутрішнього світу людини мають певне системне наповнення, а тому розглядатимуться нами в залежності від їх важливості для розуміння й аналізу дій героя художнього твору.

Структура особистості складається із сукупності психологічних процесів, об'єднаних за принципом взаємодії, взаємо доповнення, що функціонують як єдина система. Структурна наповненість особистості включає в себе: **якості особистості** – темперамент, здібності, характер; **пізнавальні процеси** – пам'ять, увагу, уяву, мислення, відчуття, сприймання; **емоційно-вольові процеси** – воля, мотиви, потреби, емоції та почуття, поведінка, психічні стани. Усі ці складові взаємо поєднані і з'ясовуються в процесі спілкування. Психологічний аналіз поведінки героя художнього твору вимагає особливої уваги до дослідження якостей та емоційно вольових процесів, які з допомогою методу спостереження за дійовою особою, враховуючи здібності, темперамент, характер, дозволяють з'ясувати: на що спрямована її діяльність, якими потребами та інтересами мотивується, якими ідеалами, поглядами, переконаннями керується вона у своїй поведінці. Усі ці компоненти, що стосуються героя художнього твору, розглядалися й розглядаються багатьма персонологами як психологічні поняття, які впливають на поведінкову характеристику.

Бажання людини поглянути у свою душу, зрозуміти те, що рухає вчинками і навіть думками, спричинило появу різноманітних напрямків у теорії особистості, які виконують дві головні функції: пояснюють та передбачають поведінку. Теорія особистості подає поведінку як організовану, а тому й зрозумілу. Внутрішні чинники особистості свідчать про циклічність їх зв'язку, що має безпосередній вплив на поведінку та пояснює її як організовану. Отож, *поведінка* взаємозалежить від темпераменту, характеру, психічного стану, настрою, емоцій, почуттів, потреб, мотивів, цілей. Усі ці компоненти необхідно враховувати при здійсненні психологічного аналізу героя художнього твору. А тому цілком поділяємо думку Н. Соловйової, що *психологічна характеристика* – це розгляд поведінкових проявів персонажа, що розкривають його внутрішній світ через особливості темпераменту, характеру, емоційно-вольової сфери та позначаються на психічних станах [25].

Знання компонентної наповненості психологічного аналізу залежить від розуміння понятійного апарату, який використовують учні під час здійснення психологічної характеристики дійової особи. Учні мають засвоїти певний комплекс психологічних термінів і понять, уміти застосовувати їх у ході аналізу художнього тексту в цілому та образів-персонажів зокрема. Введення в процес психологічного аналізу героя-персонажа літературного твору психологічного поняття вимагає чітко визначеної його конкретизації та змістової науково обґрунтованої наповненості. Розглядаючи психологічне поняття в контексті уроку літератури, учні не лише повинні зрозуміти важливість та доцільність його використання, але й набути вмінь та навичок застосовувати отримані знання для характеристики персонажа художнього твору, а що найголовніше, для пізнання власної сутності та оточуючого середовища. Враховуючі ці міркування, вважаємо за потрібне проаналізувати ті психологічні чинники в структурі особистості, які допоможуть зрозуміти психологію героя-персонажа, з'ясувати мотиви його вчинків, зрештою зрозуміти внутрішній світ самого автора. Отож, ще раз наголошуємо, на дієві прояви поведінки героя-персонажа впливають його індивідуально-типологічні властивості: *характер, темперамент, здібності*.

Дослідження американського психолога Гордона Олпорта щодо постулатів, які лежать в основі вивчення особистості, стало вагомим фактором у структурному аналізі характерологічних особливостей героя літературного твору. Говорячи про те, що люди виявляють певну постійність у своїх вчинках, думках і емоціях незалежно від часу, подій, життєвого досвіду, вчений відзначає чіткий підбір рис, які характеризують особистість: « Особистість – це динамічна організація тих психологічних внутрішніх систем індивідуума, які визначають характерну для неї поведінку й мислення» [33,273]. У своїх судженнях щодо понять « характер» і «темперамент» автор робить спробу спростувати думки щодо синонімічності цих понять.

Поняття «характер» трактується ним як певний моральний стандарт або система цінностей, у відповідності з якими оцінюються вчинки

особистості. За цих обставин вислів «хороший характер» має на меті з'ясувати ті особистісні риси, які *соціально або етично бажані*. Для вченого: « характер – це оцінена особистість, а особистість – це неоцінений характер» [33,274]. Гордон Олпорта розглядає характер як набуту властивість, яка в процесі соціалізації людини обумовлюється певними важливими характеристиками. Ці складові характеру психолог розкриває через концепцію рис особистості. Визначаючи змістову наповненість поняття «риса», психолог стверджує, що це життєво необхідний елемент існування людини, схильність поводити себе подібним чином у різних ситуаціях або значна стійкість у поведінці, справжня особливість індивідуума.

Літературознавці, як і психологи, розмежовують риси характеру на *загальні та індивідуальні*. **Загальні риси** характеру включають у себе будь-які характеристики, властиві певній групі людей, що представляють певну культуру. Для прикладу, це поняття буде доречним на уроці літератури при вивченні повісті Івана Франка «Захар Беркут». Спільні риси характеру не лише об'єднують тухольську громаду, але й спонукають до вчинків, обумовлюють поведінку, мотивують дії. **Індивідуальні риси** визначають таку характеристику індивіда, яка не простежується в інших людей. Дослідження психологом індивідуальних рис характеру обумовило розмежування їх на три типи (кардинальні, центральні, другорядні) відповідно до їхньої домінантності в характері. При цьому кардинальна риса простежується в усіх діях людини і є яскраво вираженою. На думку Олпорта, вона «настільки проймає людину, що у всіх вчинках відчутний її вплив» [33,280]. Для прикладу, *загострене почуття правди* у Чіпки (роман П.Мирного та І.Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?») підносить його у позитивних діях і водночас призводить до морального падіння. Саме тому, важливість знань про можливе домінування певної риси характеру та її безпосередній вплив на поведінку сприятиме кращому розумінню вчинків героїв - персонажів у художньому творі.

Головні риси характеру Г.Олпорт називає «будівельними блоками індивідуальності»[33,281]. Учений дорівнює їх до якостей, які легко простежуються в поведінці людини та можуть прогнозувати наступні дії та вчинки.

Другорядні риси характеру є менш помітними та потрібними для характеристики особистості. Сюди вчений відносить ситуаційно обумовлені якості, що виникають за певних причин чи обставин. Лише за умови достатньої обізнаності з людиною можна віднайти малопомітні, менш стійкі якості.

Отже, робота Г. Олпорта, присвячена розгляду рис характеру, є важливою не лише з погляду психології особистості, але дає можливість стверджувати, що термін «характер» асоціюється з певною системою цінностей, у відповідності до якої оцінюються дії, вчинки та поведінка героя літературного твору. Учений запропонував структуру особистості, яка нараховує близько 16 основних особистісних факторів, що вказують на риси

характеру, взявши за основу риси особистості, що відображають стійкі й передбачувані психологічні характеристики.

Досліджуючи поведінку особистості психолог Р. Кеттел дійшов висновку, що поведінка людини (літературного героя) залежить не лише від *рис характеру*, але й від *настрою та соціальної ролі особистості*. Вивівши рівняння на основі точних вимірів особистісних властивостей, які принагідні певній ситуації, психолог зважився на передбачення поведінки людини.

Значний внесок у дослідження вольових якостей людини та їх роль у становленні характеру зробив російській психолог І. Павлов. Саме він наголосив на тому, що *вольові якості* можна виховати або ж сформувати у людині. Вчений зауважив, що вольові якості характеру, або воля, являють собою стрижень сформованого характеру. Під волею розуміється складний психічний процес, що викликає активність людини й спонукає її діяти цілеспрямовано. Воля – це здатність людини переборювати перешкоди, домагатися поставленої мети. Конкретно вона виступає в таких якостях характеру, як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, мужність. Ці якості характеру можуть сприяти досягненню як суспільно-корисних, так і антигромадських цілей. Для цього важливо визначити, яким є мотив вольової поведінки людини. Вчений зазначив, що відповідно до вольової активності характери поділяються на *сильні та слабкі*. Така позиція психолога допомагає зрозуміти, що герої з сильним характером мають стійкі цілі, ініціативні, рішучі у прийнятті рішення і в його реалізації. Образи-персонажі, у яких ці якості слабо виражені або ж відсутні, пасивні у своїй дієвій активності. Такі міркування будуть доречними у процесі психологічного аналізу героя-персонажа художнього твору, де домінантна перевага вольових якостей та чітко окреслена мета стане важливим свідченням подальшої дієвості.

Важливим кроком до розуміння психологічного складу, психологічної закономірності будови, типології та розвитку характеру людини стала праця російського психолога І. Страхова «Психологія характеру». Указуючи на основні аспекти в дослідженні характеру, вчений стверджує, що єдність змісту і форми є важливим етапом до розуміння природи характеру: зміст розкривається через погляди, переконання, ідеали, потреби, інтереси, мотиви, в образі мислення; форма виявляється в психологічному процесі підготовки до виконання дій та вчинків. Таким чином, вивчення характеру як системи сформованих стійких рис є принципово важливим під час аналізу характерологічних особливостей героя та дає можливість прогнозувати його поведінку.

Розглядаючи проблему рис, яскраво виражених у характері, дослідник особливу увагу приділяє складним *емоційним та вольовим* якостям, що впливають на організованість, наполегливість, витримку, увагу особистості. Домінування вольових якостей у характері обумовлюється мотивацією дій та вчинків, які згідно із твердженням І. Страхова виражаються не лише в

усвідомленні потреб та інтересів, але й у розумінні важливості й необхідності здійснення дій, які спрямовані на виконання певної задачі.

Аналіз вченим поняття «вчинку» та його видів (вчинки-дії; вербальні та невербальні вчинки) дає змогу простежити за прихованими рисами, які важко помітити та розпізнати. Саме у вчинках виявляються емоційно-вольові та інтелектуальні чинники характеру, його індивідуальна своєрідність, свідомість, спрямованість, стійкість. Це дуже важлива дефініція, оскільки вона дає можливість розуміння того, що спонукає людину (героя літературного твору) чинити саме так, навіть всупереч моральним нормам. Для прикладу, героям новел В. Стефаніка «Новина» та М. Хвильового «Я (Романтика)».

Важливим чинником у визначенні поведінки людини за твердженням психологів є її **темперамент**. Виступаючи основою для багатьох особистісних властивостей (вразливість, емоційність, імпульсивність, тривожність, збудженість) саме він визначає їх динамічні прояви. Психологія вже давно визначилася з типами темпераменту: це *холеричний, сангвінічний, меланхолічний* та *флегматичний* темпераменти. Знаючи визначальні риси поведінки кожного з них школярі та студенти значно розширяють спектр аналізу літературного героя, зможуть вмотивувати його вчинки та дії. Така робота може бути доречною при вивченні, наприклад, соціально-побутової повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» або ж роману Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?». У процесі такої роботи молода людина навчається виявляти та з'ясовувати не лише домінуючі риси характеру літературного героя, але й виявляти позитивні й негативні сторони власного темпераменту, спрямовувати власні зусилля на його корегування засобами самовиховання.

Досліджуючи тлумачення людської поведінки, психологи звернули увагу не лише на динамічні аспекти й характерологічні особливості, але й на пояснення причини, що спонукають особистість до певних вчинків та дій. Цими рушійними силами стали **мотиви** та **потреби**. Саме вони забезпечують активізацію й спрямованість поведінки, розуміння та обумовлення якої потребує учень, аналізуючи героя літературного твору. Переходячи від описової поведінки до спроби її пояснення, виявляємо причини таких змін та вмотивовуємо вчинки, з яких вона складається. Дошукуючись відповідей на запитання «чому?», «навіщо?», «з якою метою?», «який в тому сенс?» виникає потреба в поясненні поведінки героя через аналіз її внутрішніх та зовнішніх причин. Якщо зовнішні причини – це лише стимули, що розкривають себе в певній ситуації, то важливість витлумачення психологічних властивостей суб'єкта поведінки є тим фактичним матеріалом, який пояснює поведінкову активність, спрямованість, припинення та переулаштування її на інші події.

У вивченні поведінкових факторів важливого значення набуває теорія А. Маслоу[33]. Його теорія психологічної мотиваційної структури особистості добре аргументована і буде доречною при аналізі стану як людини так і героя художнього твору. Вчений стверджує, що маючи певні

цілі, що визначаються його *потребами*, людина (герой), через певні *мотиви* вдається до реальних дій, що і забезпечує досягнення поставленої мети або ж цілі. При цьому **мотиви** вчений поділяє на: *органічні, матеріальні, соціальні, духовні*. Мотив стає важливим чинником у психологічній характеристиці героя. Психологи відносять його до стійких характеристик особистості через вплив на поведінку та діяльність людини, але уся свідомо регуляція поведінки, дії, мислення й почуття, на думку А.Маслоу, визначається потребами. **Потреба** – це стан організму, особистості чи суспільства, зумовлений необхідністю в об'єктах для існування, розвитку, який виражає залежність від умов існування. Саме потреба є джерелом активності й одним із найважливіших аспектів поведінкової мотивації. Пояснюючи поведінкову спрямованість особистості (людини, героя), учений звернув увагу на те, що вона характеризується співвідношенням матеріальних і духовних потреб (спрямованість реалізує себе у потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях та світогляді). Отож, потреби, вважає психолог, є рушійною силою ставлення людини до зовнішнього світу і людей.

Виходячи із вище наведеного така інформаційна обізнаність учнів сприятиме їхньому розумінню тих справжніх причин, що змушують літературних героїв діяти, навіть усупереч моральним засадам суспільства. Ці знання стануть в нагоді при вивченні романів В.Підмогильного «Місто» та У.Самчука «Марія», повісті Б.Антоненка-Давидовича «Смерть», комедій І.Карпенка-Карого «Хазяїн» та «Сто тисяч», новели М. Хвильового «Я (Романтика)» та інших творів. Характеристика, доповнена таким психологічним аналізом, допоможе молодій людині не тільки об'єктивно оцінити героя літературного твору, а й сприятиме пізнанню власної мотиваційної сфери, розумінню сутності своєї поведінки.

Спостереження за поведінкою героя, з'ясування мотивів та причин його дій та вчинків дало змогу дійти висновку, що для психологічної характеристики героя художнього твору аналіз внутрішніх причин поведінки є необхідністю: аналіз цілей, які ставить перед собою герой, із врахуванням його потреб, дає можливість розкрити мотиви, що керують поведінкою та визначають її спрямованість.

Крім розглянутих чинників, що впливають на поведінку персонажа, виникає необхідність у розумінні його **почуттів**, які з'являються внаслідок дієвості: саме почуття здатні «викинути на поверхню» усі приховані аспекти особистості, які вправно маскуються свідомістю героя. До проблеми аналізу емоційної сфери зверталися В. Джемс та Г. Ланг. Ними проаналізовано та з'ясовано роль фізіологічних процесів у емоційному досвіді людини. Цікаві міркування щодо цієї проблеми і З.Фрейда. Довготривала психіатрична лікарська практика вченого допомогла побачити і виявити розходження між внутрішнім емоційним життям та його зовнішніми проявами.

У художній літературі виникнення емоцій обумовлюється оцінкою певної ситуації або реакцією героя на той чи інший дієвий подразник. Емоції викривають те, що так надійно, здавалось, сховане у підсвідомості героя, саме вони є тим ключем, що відкриває двері до розуміння внутрішньої

наповненості особистості. Емоції людини (героя) обумовлюють оцінку певної ситуації та впливають переважно на його подальші вчинки та дії. Це яскраво можна проілюструвати на героях творів М.Коцюбинського, І.Багряного, М.Куліша та інших. Знання про емоційну сферу героя допомагають учню зрозуміти внутрішню особистісну узгодженість та з'ясувати її роль у психічному житті людини.

Іншими чинниками людської поведінки є інтереси, завдання, бажання, наміри. Вони беруть участь у мотивації поведінки, проте виконують у ній лише інструментальну роль (відповідають за стиль, а не за спрямованість поведінки). Необхідність у розумінні психології поведінки потребує пояснення тих *психічних станів*, в яких опиняється герой, здійснюючи дію. Вчені-психологи виділили чотири види психічних станів: *мотиваційні* – бажання, прагнення, інтереси, пристрасті, потяги, тощо; *емоційні* – настрої, відчуття, емоційний відгук на явища життя; *конфліктні* – стрес, афект, фрустрація; *вольові* – рішучість, наполегливість, цілеспрямованість. Ці набуті знання з психології допоможуть учням зрозуміти в процесі аналізу образу-персонажа поведінку героя, мотиви його дій та вчинків, дати їм належну оцінку. Таким чином, характеристика героїв творів В.Стефаника, І.Франка, М. Коцюбинського, У.Самчука, В. Барки та інших письменників, доповнена аналізом психологічних станів, стане важливим інформаційним додатком до пізнання і розуміння людської душі.

Дослідження в галузі психології особистості З.Фрейда як засновника психоаналізу сприяли розумінню таємниці творчості письменника. Критично переглянувши традиційний біографічний метод, вчений переконався, що, міфологізуючи геніальну особистість, біографи позбавляють об'єкт свого дослідження індивідуальних рис, уникають аналізу боротьби письменника із внутрішніми та зовнішніми перешкодами, а також не помічають його слабостей. Запропонований З. Фрейдом психобіографічний метод дослідження сприяє вияву художнього обдарування митця, з'ясовує психологічну позицію його особистості, навіть можна за допомогою цього методу визначати тематику й проблематику творчості письменника [31].

До проблеми психології літературної творчості зверталися багато вітчизняних дослідників: О.Леонтьєв, І.Страхов, В.Зінченко, М.Степанова, В.Чиж. та інші. Аналізуючи характери в їх розвитку та в різних життєвих обставинах, логіко-психологічний аналіз допоміг науковцям простежити за письменницьким поділом людей на образи, які відрізняються своєю поведінкою, манерою спілкування, ставленням до інших, психологічними особливостями почуттів.

Такий підхід підтверджує важливість авторського психологічного аналізу й пояснює доцільність у поєднанні образного та логічного в художньому пізнанні дійсності.

Використання знань із персонології та застосування психологічного понятійного апарату як важливого інструмента для розкодування мотивів дієвості героя-персонажа літературного твору створюють передумови для

літературознавчого аналізу, який відкриває таємниці авторської інтерпретації та сприяє розумінню внутрішніх механізмів творчості.

Психологічний аналіз як літературознавча проблема

Усвідомлення першопричин написання літературного твору стало підґрунтям для досліджень психології творчої особистості. Аналізуючи творчий доробок письменників та героїв їх творів, вчені-літературознавці зверталися до найбільш поширених концепцій психології творчості – інтуїтивізму та фройдизму. Якщо інтуїтивізм передбачав інтуїтивне сприйняття твору, вловлюючи найглибший підтекст (при цьому викликаючи відчуття естетичної цінності), то фройдизм, спираючись на психоаналіз З.Фрейда, знаходив приховані психологічні стимули у внутрішньому світі автора. Саме в такий спосіб літературознавці намагалися дослідити та зрозуміти творчість письменника.

Саме для розуміння внутрішнього духовного світу автора, процесу виникнення й сприйняття художнього образу сформувався *психологічний напрям* у літературознавстві, який у середині XIX століття зустрічався передусім у працях Е.Еннекена, В.Вундта, Е. Ольстера та ін. Мистецтво ними трактувалося як сублимація (перехід) авторської психології в художні образи, котрі є моделлю душі, психіки творця. Е.Еннекен наголошував, що не існує жодного естетичного мотиву у творі, який би не зумовлювався психікою автора, яка є соціально зумовленою. Аналіз твору має містити естетичний, психологічний та соціальний аспекти. Суттєвим внеском представників психологічного методу було твердження, що сила художнього твору визначається не просто важливим змістом (проблематикою), а гнучкістю, багатством художньої форми, яка здатна викликати розмаїття вражень і переживань.

Найбільш відомими представниками психологічної школи в українському літературознавстві стали О.Потебня, І.Франко, Д. Овсянико-Куликовський, а у XX столітті – Б.Навроцький, О. Білецький, Р. Піхманець та інші. У літературознавстві психологічна школа, спираючись на здобутки історико-біографічної критики, знаходила ті психологічні мотиви, які у взаємодії з навколишнім середовищем народжували художній твір. З-поміж завдань, які вирішувала ця школа (визнання художнього твору серед великої кількості читачів та слухачів; з'ясування психології різних способів впливу), головним було визначення духовних особливостей автора. Досліджуючи теорію творчого процесу, О.Потебня встановив, що письменник творчо працює насамперед для себе, з думкою про забезпечення спокою своєї душі. Таємниці особистості письменника, ховаючись у глибинах його психіки, знаходять своє втілення в художніх образах.

Зацікавленість та пізнання внутрішнього світу письменника, його стану та переживань сприяли появі низки цікавих літературознавчих досліджень загальнотеоретичного та практичного спрямування. Так у кінці XX століття вийшли друком книги «Психологія мистецтва» Л.Виготського (1987),

«Психологізм української прози поч. ХХ ст.» Ю.Кузнєцова (1991), «Психологізм соціальної прози» М. Кодака (1985), посібник «Психоаналіз і літературознавство» Н. Зборовської (2003) та інші.

Обумовлюючи появу психологізму як напряму в літературі В. Феценко стверджує, що «психологізм - універсальна, родова якість художньої творчості. Його предметом є відображення внутрішньої єдності психічних процесів, станів, властивостей і дій, настроїв і поведінки людини, а також соціальних груп і класів»[28,49]. Завдяки психологізму з'являється глибинна багатогранність художніх образів і правдивість діалектики людської душі. Досліджуючи особливості психологізму, необхідно звертати увагу на систему авторських засобів та прийомів, спрямованих на глибоке проникнення у внутрішній світ персонажа. Лише за умови їх визначення та розуміння виникає можливість докладно описати психологічні стани, процеси та помітити приховані відтінки емоційно-чуттєвої сфери героя.

У історії європейської літератури сформувалося три типи психологізму: *романтичний, реалістичний та модерністський*. Для романтичного типу психологізму властиве безпосереднє відтворення автором власних емоцій, переживань, станів. Щодо реалістичного психологізму, то для нього характерне авторське моделювання психології героя, тобто моделювання внутрішнього світу персонажа. Зважаючи на це, психологія реалістичного персонажа «змальовується як показ внутрішніх витоків, тих чи інших вчинків, морально-етичного вибору, еволюції чи деградації героя»[15,181]. Психологізм модерністського твору простежується в глибоких інтимних переживаннях героя, де герой – це авторське втілення самого себе.

Саме спираючись на дослідження літературознавців, які розглядали художній твір та його героя через формування та становлення внутрішнього «Я» письменника, ми підійдемо ближче до розуміння та усвідомлення необхідності психологічної характеристики як важливого компонента в структурі творення образу художнього твору. Характер зображення внутрішнього світу героя спричинив появу психоаналізу як методу аналізу твору. Працюючи за цим методом аналізу, науковці брали за основу дослідження З.Фрейда. Серед українських літературознавців психоаналіз активно використовували й використовують: С.Балей, С.Павличко, Н.Зборовська, О.Забужко, О.Ковальчук, М.Ткачук, В.Агеєва, В.Хархун та ін.

Застосувавши метод психоаналізу до творчості Т.Шевченка, С. Балей переконався, що за всіма образами, які створив письменник, стоїть особисте авторське «Я». Проте дослідник наголошує на тому, що митець не завжди усвідомлює те, що саме його приховані бажання знайшли відображення у створеному ним образі. Доводячи це літературознавець особливу увагу приділив дослідженню дитинства поета. Акцентуючи увагу на дитячій трагедії (передчасна втрати матері, а з нею й материнської любові), учений обумовив зміни, що відбулися у психіці поета та їх віддзеркалення у створених образах. Аналізуючи «Гайдамаки», науковець переконливо довів, що образи Яреми та самого автора мають спільні риси: самотність, вразливість, страждання. Свої мрії та надії поет виказав через явище

підсвідомого виходу назовні бажань - сну, лише в сні можливе поєднання вбогого Яреми з титарівною Оксаною, та лише в мріях чекатиме поет на свою долю. Аналізуючи лірику Кобзаря дослідник уперше запропонував визнати особливий вплив дитячих вражень на творчість Т.Шевченка й назвати це «комплексом сирітства»[2,5].

М. Кодак, вивчаючи творчість Т.Шевченка, вказує на необхідність ґрунтовного і першочергового оволодіння сферою людської психіки, для розуміння й аналізу творчості поета. Розмірковуючи про психологізм Шевченка, дослідник зазначає, що у створених поетом образах відбулося поєднання особистих дум та почуттів із соціальним оточенням. Керуючись, властивим тільки Шевченку, засобом передачі самопочування народу (сирота – він і сирота – народ, якому відмовлено мати батьківщину), учений переконливо стверджує, що автобіографізм поета сягнув соціально-психологічного узагальнення. Досліджуючи творчість Кобзаря, М.Кодак аналізує психологічні зізнання та психологічні роздуми героїв, що так правдиво передають психічний стан митця [11].

Аналізуючи творчість В.Стефаніка, констатуємо глибину проникнення письменника в підсвідомість його героїв, звичайних селян. Вражаючи умінням писати «коротко, сильно і страшно», він «вивернув назовні» незбагненні духовні глибини людської сутності. Глибинність душі, проникливий розум і високі духовні почуття селянина дають уявлення про характер Стефанікових персонажів, манеру їхньої поведінки й навіть інтонацію мовлення. Цікавою з цього приводу є думка літературознавця М. Возняка, який відзначав, що найглибшою основою новел Стефаніка є монолог або діалог. Саме з їхньою допомогою «Стефанік уміє вибирати для своїх героїв такі стани, в яких глибоко й чітко виступають основні риси характерів...»[8,224].

Ще один дослідник творчості Стефаніка, В.Лесин вважає, що глибокому відтворенню внутрішнього світу персонажа, його психології сприяло те, що «Стефанік на медичному факультеті Краківського університету вивчав природничі науки, медицину, психіатрію, знав здобутки практичної психології»[12,25]. Беручи переважно зламні, трагічні моменти життя сільської бідноти, письменник, на думку дослідника, намагався розглянути й глибше пізнати душу персонажів, їхні важкі й складні переживання.

Літературознавець М.Кодак переконаний у тому, що розгляд поетики новел Стефаніка та психологічної структури вибудування образів-персонажів автора не буде повним без стислого екскурсу в історію сучасного письменникові суспільства. Стверджуючи той факт, що в Стефанікових сюжетах, саме в майже не контрольованих, не стримуваних вольовими зусиллями висловлюваннях уголос, розкривається розбурхана життєвими потрясіннями свідомість людини. Вчений зупиняється на детальному дослідженні станів героїв. Вивчаючи героя в ситуації відчаю, розпуки, літературознавець намагається переконати в необхідності такого спостереження, адже через такі стани назовні, в емоційно насиченому слові,

виринається наболіле. М.Кодак вважає, що психологічний аналіз свідомості героїв «векторно націлений на відкриття суспільно намагненої думки... саме задля увиразнення соціальних ідей»[10,38].

Літературознавець Ю.Кузнецов, досліджуючи психологізацію характерів у творах В.Стефаніка, розглядає процеси внутрішніх змін героїв як реакцію на зовнішній світ. Зображення внутрішнього світу персонажів розкривається через зовнішні вияви: жести, портрет, а більш за все – діалог. Власне діалог, на думку вченого стає важливим художнім засобом зображення психічного життя та ефективним засобом розкриття психології героїв.

Досліджуючи психологію творчості Стефаніка Р. Піхманець ставить вимогу «оголити внутрішній нерв творчості, а, отже – заглянути в душу митця». Як стверджує науковець, « за внутрішньою напругою творчий процес новеліста був драматичним дійством»[20,10]. Перехід із одного психологічного стану в інший, у процесі написання творів, стимулював письменника до розкриття внутрішніх глибин душі героя та з'ясування причин, що стали рушійною силою в його життєвому виборі. Яскравим прикладом цього може слугувати новела «Новина».

Трагедія Стефанікового героя, як і самого автора, йде від того, що вони не можуть усвідомити себе повноцінними особистостями. Як і в мистецтві, так і в житті письменник шукав вищі духовні обрії. Його твори емоційно навантажені, у них складність, багатство і динамічність людських почуттів, пристрастей є домінуючим фактором, що допомагає зрозуміти свідомість героя.

Отож, літературознавці досліджуючи внутрішнє життя героя твору, намагаються в повній мірі пізнати духовний світ автора, бо в такий спосіб відбувається самореалізація письменника, виклад його власної позиції, бачення та ставлення до оточуючої дійсності.

Цікавлячись екстравагантними типами письменників, літературознавець Соломія Павличко звертає увагу на творчість М.Хвильового. Вивчаючи лейтмотив прози М.Хвильового, дослідниця детально зупиняється на з'ясуванні феномену психопатичної модерності, яка пояснює його комуністичний фанатизм. Віра в «загірну комуну», комуністичну ідею, за твердженням дослідниці, в творчості Хвильового мали «ознаки невротичності». Посилаючись на образи, стиль і мову його творів, С. Павличко пише про «божевільну віру», яка мала риси абсурдності [17]. Проте створені письменником образи допомагають проникнути й пізнати таємницю авторської душі. У цьому плані доречним буде вислів Ж.Сартра: «Через інших ми пізнаємо себе, а через себе – пізнаємо інших». Такий невротичний текст стає можливістю ще й самопізнання.

Вирішенню цієї ж проблеми переймається у своєму дослідженні й О. Вечірко. У своїй роботі вона не лише аналізує творчість М.Хвильового, але й дає психологічний аналіз «душевних катастроф» його героїв. Аналізуючи новелу «Я (Романтика)», особливу увагу звертає на метод відображення внутрішнього світу героя – психологічного самоаналізу, де про свої переживання говорить сам герой. Причому, спостерігається не безпосереднє

вираження переживань, розповідь про них ведеться ніби збоку. Говорячи про ретроспективність психологічного аналізу, дослідниця зазначає, що це «дозволяє герою вийти із певної ситуації, заспокоїтись і помітити в психологічній картині такі штрихи, які в момент переживань не були помітні. Цим самим автор дає змогу герою заглянути в «підпілля своєї душі»[7,52].

Дослідниця звертає увагу на важливість аналізу психологічних станів героя. Обумовлені композиційною побудовою та характером ситуацій, вони є досить широкими, стійкими. Розглядаючи психічні стани, авторка подає їх у певному спектрі: у сфері емоцій, волі, пізнавальних процесів. Зацікавлює її спостереження над внутрішнім психічним станом героя і формами його зовнішнього вираження. Аналізуючи жести, міміку, рухи героя, дослідниця стверджує, що його психіка зазнає в такий спосіб негативних змін. Увагу приділено мові героїв новели М.Хвильового. Через діалоги та монологи героїв твору передається нервова напруга, переляк, безволя, відчай. Саме через мову «виявляється суть (єство)» образу-персонажа.

Літературознавець Н.Зборовська, досліджуючи структуру побудови образів літературних героїв у творах, зазначає важливість психоаналітичного методу в сучасному літературознавстві. Використання цього методу для досліджень творчого процесу письменника, згідно її міркувань, дасть змогу «олюднити» й проблематизувати (авангардно переосмислити) українське літературне середовище.

Вивчаючи проблему особливої поетичної асоціації ідей, Н.Зборовська скористалася Франковими дослідженнями у сфері несвідомого. Це дало їй змогу визнати той факт, що спонтанність асоціювання відбувається шляхом зіставлення «поетичної» та «сонної» фантазій. В обумовленні психології сонних візій та галюцинацій поет бачив можливість причин до пізнання поетичної фантазії та творчості. Саме «сонна» фантазія може проникнути у підсвідомість та витягнути на поверхню, при слабкому контролі свідомості, асоціювання, що спричинює створення несподіваних образів.

Вивчення фрейдівського розгляду сновидінь для аналізу героїв художнього твору сприяло розумінню того, що психічним подразником сновидіння є невдоволене бажання самого автора. Дослідниця притримується думки І.Франка про творчість, яка «є природним, органічним процесом,... вслухаючись у цю «природність» можна збагнути геніальність...»[9].

Отож, підсумовуючи наведене вище, можемо дійти висновку, що літературознавчий аспект в психологічній характеристиці героїв художнього твору зумовлюється тим, що:

- крізь призму авторського бачення світу, крізь сприйняття ним певних явищ життя створюються образи, що віддзеркалюють внутрішній світ самого автора;
- створені автором образи допомагають проникнути й пізнати таємницю людської душі; внутрішній світ героя передається через зовнішні вияви або через внутрішні стани;
- внутрішні або психічні стани відтворює художня література через перебіг психічних процесів і психічних властивостей особистості;

психологічна характеристика героя відображає взаємозв'язок дії зовнішньої та дії внутрішньої.

Таким чином, літературознавчі дослідження вказали на актуальність проблеми пізнання прихованого авторського «Я», продемонстрували важливу роль психологічного аспекта в задумі створення образу-персонажа художнього твору та створили необхідні умови для формування в підлітків умінь здійснювати психологічний аналіз героїв-персонажів літературного твору.

Методика викладання літератури: психологічний аспект аналізу образу літературного героя

Літературні твори, вивчення яких передбачено шкільною програмою, у своїй переважній більшості, ґрунтуються на реальних життєвих фактах, що живили творчість письменника. А тому вивчаючи їх на уроках літератури, ми не тільки даємо можливість учням побачити в літературному творі художнє відображення дійсності, але аналізуючи образ-персонаж твору, дозволяємо проникати в психологічну суть літературного героя, досліджувати її, робити відповідні висновки та узагальнення, а через них вдаватися і до самохарактеристики, самопізнання.

Аспекти психологічної характеристики літературного героя активно почали розглядатися вченими-методистами у другій половині ХХ століття. На то були об'єктивні соціальні причини. Людство пережило трагедію Другої світової війни, тяжкі роки повоєнної відбудови і голоду, крах тоталітарної сталінської системи, повірило «хрущовській відлизі». У суспільстві виникла реальна потреба у створенні героя нового часу, будівничого нового суспільства. Реальні соціальні передумови для виникнення такого героя були: політ першої людини в космос, трудові звитяги молоді в освоєнні цілинних земель, досягнення радянської науки. Саме тоді міфотворці із пануючої КПРС і почали запроваджувати в життя «моральний кодекс будівника комунізму». Нове соціальне замовлення отримала не лише школа, як основна ланка системи виховання, але й література, кіно, театр, образотворче мистецтво. На мистецьких з'їздах почалося жваве обговорення творів у яких поставав «герой нового часу» з його морально-етичним світобаченням і світосприйманням. Ідеологічна система взяла за орієнтир створення « нової суспільної єдності – радянського народу». І літературознавство і методика викладання літератури були покликані не лише пропагувати, але й вивчати моральні риси «нової людини», відповідно і нового героя літературних творів.

Водночас нищилося усе національне, усе те, що повертало людину до ментального, історичного, етнографічного. Політичних переслідувань зазнала низка українських письменників, літературознавців, діячів культури. Було заборонено романи О.Гончара, Г.Тютюнника, О.Бердника; поезії В.Симоненка, Л.Костенко, М.Вінграновського, В.Стуса, літературознавчі дослідження І.Дзуби, Є.Сверстюка, М.Коцюбинської, І.Бровка та інших.

Саме у такому ідеологічному протиборстві проблема психологічного дослідження літературного героя набула особливої актуальності. Аспекти психологічного аналізу літературного героя розглядалися вченими-методистами Т. Бугайко та Ф. Бугайком, О.Мазуркевичем, К. Сторчаком, Є.Пасічником, В.Недільком, Б.Степанишиним, І. Бровком, О.Бандурою, Н.Волошиною, Н.Сафоновною, Л.Мірошніченко, З.Шевченко, О.Пультером, П.Дроботом. Акцентуючи свою увагу на образах-персонажах літературного твору методисти в першу чергу звертали увагу на соціальну спрямованість героїв та їх позитивний суспільний статус, а потім вже на особистих моральних якостях, лишаючи часто поза увагою емоційно-вольові стани персонажів.

Українські методисти Т.Бугайко та Ф. Бугайко дослідили і обґрунтували методичні принципи індивідуального підходу у викладанні літератури. Вчені першочерговим завданням роботи учителя-словесника вважали «озброєння учнів знаннями життя, людини і людських взаємин, що дає можливість виховувати в учнів почуття, думки, волю»[6,15]. Дбаючи про приклад, гідний наслідування, методисти налаштовували учителів на розкриття образу людини праці, яка віддає всі сили на служіння народу та Батьківщини. У порівняльному аналізі уроків із характеристики героя, спостерігається тяжіння до естетичного сприймання образу, що стає засобом політичного та морального виховання.

В.Лесик, спираючись на дослідження попередників, доповнює особливості характеру літературного героя емоційною сферою сприймань і уявлень людини, бо «всі почуття, які має персонаж, є психологічно вмотивованими і набутими в процесі дії твору» [13,166].

Важливість вміщеного біографічного матеріалу має допомогти школярам у пізнанні, розумінні та з'ясуванні життєвих обставин, за яких відбувалось становлення характеру письменника. Зокрема К.Сторчак у своїх працях зазначав, що процеси створення художнього образу базуються на основі психологічного відображення й «освітлюються творчим домислом, творчою фантазією художника слова, куди почуття і думки входять як різні сторони єдиного творчого акту»[27, 5]. Створений письменником образ має здатність впливати на людину, викликати в неї певний стан: смуток чи радість, любов чи ненависть, бо мета, яка незмінно переслідується письменником, допомагає нам глибше проникнути в сутність людської особистості. Таке пізнання розглядається вченим через порівняння, зіставлення, уособлення. Людина з її характером подається у формі реагування героя на конкретні обставини, в яких доводиться діяти. Певні риси характеру персонажа, що набуваються ним в процесі розвитку дійсності, є тим важливим етапом, що формує його характер. Усе, що відчуває письменник, те, як він сприймає та до чого прагне – знаходить втілення в художніх образах. Учений робить висновок, що характеризуючи героя, читач насамперед повинен зрозуміти автора, збагнути його внутрішній світ.

У 1960 році, у видавництві «Радянська школа», виходить друком посібник для вчителів «Аналіз літературного твору». Його автори – київські вчені І.Бровко, М. Коцюбинська, Г. Сидоренко наголошували на необхідності при аналізі образу-персонажа вдаватися до дослідження ментальних рис характеру літературного героя, тобто того, що він отримав у спадок від батьків, роду, народу. Це була перша спроба самоідентифікувати героя, а через нього і читача. Посібник зазнав різкої критики і боку офіційної влади і радянського літературознавства, його авторів було звинувачено в «буржуазному націоналізмі» і позбавлено роботи, вони були змушені виїхати зі столиці. Працюючи доцентом на філологічному факультеті Ніжинського державного педагогічного інституту імені М.В. Гоголя Іван Бровко не полишив досліджень образу-персонажа літературного твору. Вчений звертає увагу на те, що кращим підходом до психологічного аспекту в характеристиці героя-персонажа художнього твору буде «розчленування образу на складові частини (індивідуальне і загальне, чуттєве і логічне, суб'єктивне і об'єктивне, національне і загальнолюдське»[5,29], які допоможуть вчителю в повній мірі врахувати своєрідність персонажа і переконати учнів в тому, що індивідуалізація духовних та фізичних якостей проявляється в героєві суто по-своєму, відповідно до його характеру, психічного складу.

Вчені-методисти, які активно працювали над даною проблематикою в 70-80-х роках ХХ століття дійшли висновку, що краще здійснювати аналітичні дії над образом літературного героя через психологію вчинку, бо саме там є вияв людських почуттів, що й розкриває внутрішні глибини з найбільшою повнотою.

В.Неділько, зважаючи на першочерговість розкриття внутрішнього світу героя, звертає особливу увагу на моменти, що мають психологічне спрямування: «розкриття в дії, мова героя, його внутрішній світ – думки, мрії; характеристика іншими персонажами, самохарактеристика, авторська характеристика, портрет», - бо герой, вважає дослідник, - «це жива людина, що має характер і втілює в собі найістотніші риси певної групи людей»[16,162].

Виходячи з методичних форм і прийомів роботи над образом-персонажем, Є.Пасічник, у своєму підручнику, на матеріалі художніх творів, простежує логіку створення письменником образу літературного героя. Через домінуючі риси характеру персонажа вчитель стимулює до бачення учнями живої особистості: «Персонажі повинні постати в уяві учнів в усіх художніх барвах, як живі людські постаті, яскраві індивідуальності конкретної епохи» [18,187]. Учений-методист стверджував, що характеристика героїв не має сталої схеми, а розуміння і пізнання психологічного стану персонажа базується на враженнях читача, авторській оцінці та вмінні вчителя спрямувати учнів на дослідження тексту.

Н. Сафоновій вдалося привести до системи процес аналізу образу-персонажа у літературному творі. Не менш важливими є зазначені науковцем

функції шкільного аналізу, які чітко визначають завдання та уміння школярів під час аналізу художнього тексту.

Викладаючи теоретичні основи методики вивчення художнього образу Б. Степанишин вказував на те, що «...художня література, яка зображує багатогранні і часто дуже складні стосунки між героями в різноманітних ситуаціях, допомагає уважному читачеві розібратися і в собі, і в людях, - і далі продовжує, - збагатити свій досвід у необхідному для життя вмінні розуміти своїх сучасників...»[26,3]. У його міркуваннях простежується думка щодо важливості психологічних чинників та необхідності їх використання під час аналізу образу-персонажа художнього твору.

Доктор педагогічних наук Н. Волошина розглядає характеристику героя через різноманітні форми і методи роботи вчителя на уроці в плані поступального вивчення теоретичного матеріалу, подає аналіз героїв творів через їх дії та вчинки, починаючи від елементарної їх характеристики до більш складної, де вже з'являються елементи психологізму. Такий аналіз методист пропонує здійснювати через систему запитань, йдучи від найпростішого до складного.

Вчений-методист із Житомира О.Пультер досліджуючи образ-персонаж виділив чотири головні його аспекти: а) відображення і узагальнення суттєвих якостей і рис дійсності; б) вираження емоційного ставлення до всього того, що служить об'єктом творчості; в) створення естетично значимого предметного світу; г) внутрішня установка на сприйняття читача[22].

На принцип контекстного розгляду літературних явищ акцентувала увагу Л.Мірошніченко. Методист вказала на важливість під час вивчення творів художньої літератури усіх видів контексту: біографічного, літературознавчого, культурологічного та особистісно значущого.

Аналізуючи методичну літературу того часу доходимо висновку, що проблема психологічного аналізу образу-персонажа знаходилася у постійному розвитку. Вчені-методисти бачили потребу в поглибленні і розв'язанні даної проблеми, вони використовували психологічні чинники у процесі аналізу літературного твору, проте це відбувалося дещо безсистемно.

Нового рішення здобула дана проблема в 90-2000-х роках ХХ століття у дисертаційних дослідженнях А. Ситченка, Г. Токмань, О. Забарного, О.Ісаєвої, В.Гладишева, О.Слоньовської, В.Захарової.

Запропоновані О.Ісаєвою принципи організації аналізу літературного твору дали змогу по-новому підійти до вирішення проблеми психологічного аналізу. Особистісний принцип, з-поміж перерахованих і обумовлених інших принципів, найбільше сприяв самопізнанню учнів та прагненню до власної досконалості. Зазначення цього підходу під час аналізу літературного твору полягає в збагаченні особистості усім новим, що несе в собі художній текст.

Розроблена А. Ситченком методика, запропонувала ефективний підхід до аналізу образу-персонажа шляхом складання таблиць, які зумовлюють прийоми творення образу та вдачу персонажа. У такий спосіб методист спонукає учнів до пошуку в тексті образотворчих засобів і до виходу за межі виучуваного твору та становлення найширших його зв'язків із однотипними

художніми й паралельними життєвими явищами. Науковець віддає перевагу процесу ступеневого проникнення в образ – « на рівнях: емоційного відтворення зовнішності й поведінки героя; на емоційно-логічному та на узагальнюваному», що допомагає учнівському сприйняттю образу-персонажа та кращому усвідомленню його вчинкової мотивації[23,10].

О.Забарний радить звернути увагу на поетапне формування у старших школярів поняття «образ-персонаж», що стане важливим кроком до розуміння авторського задуму. Позиція науковця зумовлена важливістю теоретичних знань щодо образу літературного героя та спрямована на поглиблене розуміння школярами доміантних рис характеру героя.

В.Гладишев стверджує, що для учнів основної школи під час аналізу літературного твору доцільним буде біографічний та особистісно орієнтований підхід. Саме використання цих видів контексту допоможе вчителю сформувати інтерес учнів до автора та його творів, а також сприятиме розвитку та становленню духовно багатой особистості, що здатна естетично освоювати літературні явища.

На формування моральних якостей старшокласника під час вивчення життя і творчості письменника звернула увагу В.Захарова. Дослідниця, для кращого розуміння внутрішнього світу автора, запропонувала учням опанувати теоретичними знаннями про моральні якості особистості. Оволодіння знаннями та практичними вміннями допоможе молодим людям збагнути внутрішню наповненість душі письменника, вплив моральних якостей на формування й становлення його характеру, важливість обраної ним життєвої позиції для подальшої її реалізації.

Тенденцією багатьох досліджень було і залишається зосередження уваги на літературознавчих розвідках, де герой розглядається за сталими засобами творення образу через їх психологічну обумовленість. Таку обумовленість прийнято називати психологічним аналізом. Шукаючи шляхи його реалізації на уроках української літератури, Г.Токмань обґрунтувала п'ять етапів, або за її визначенням «п'ять кроків» у дослідженні психології літературного героя. Пропонуємо вам їх для ознайомлення:

1. *Констатація психічного стану героя: а)пряма авторська характеристика; б) характеристика одним із персонажів;*
2. *Опис зовнішніх виявів психічного стану: а) психологічний портрет; б)психологічний пейзаж; в) психологічний інтер'єр; г) особливості мовлення; д)психологічна деталь.*
- 3.*Опосередкований вияв психічного стану героя: а)видіння та марення;б)сни; в)помилки.*
4. *Пряме зображення перебігу процесів внутрішнього життя персонажа: а)внутрішній монолог; б)діалог із самим собою; в)психологічний самоаналіз; г)плин свідомості; д)невласне-пряма мова; е) авторський психологічний аналіз.*
5. *Психологічний підтекст [29,31].*

Психологічне дослідження через визначення та витлумачення засобів психологізму у відповідності до запропонованої схеми Г.Токмань проводить

на текстах творів О.Кобилянської, М. Коцюбинського, В. Стефаника, Л.Мартовича, М. Хвильового, В. Підмогильного, Г. Косинки.

Аналіз методичних досліджень цього періоду засвідчив про те, що в них ґрунтовно досліджується літературознавчі та психологічні аспекти поняття «образ-персонаж», проте практично відсутнє використання понятійного апарату з психологічних питань, а тому здійснюється лише частковий психологічний аналіз.

Методисти нового тисячоліття, спираючись на науковий та практичний доробок своїх вчителів-попередників, розробили нові моделі дослідження психологічних характеристик образу літературного героя у нових соціальних умовах. Цікаві дослідження із аналізу мотиваційного та психологічного аспектів образу літературного героя опублікували у 2000 – 2015 роках О.Пехота, А.Фасоля, Г. Бійчук, Т.Яценко, Ю.Бондаренко, Н. Соловійова.

Заслуговує на увагу дослідження О.Пехоти щодо вмінь аналізувати образ літературного персонажа для його контекстного засвоєння. Працюючи над проблемою формування в учнів здатності аналізувати образ-персонаж, дослідниця акцентує увагу на «...передбаченні розкриття морально-естетичної позиції героя»[19,230]. У процесі цієї роботи учні мають оволодіти певними вміннями. Авторка класифікує їх за трьома типами, кожен з яких має свою структуру.

У своєму дослідженні А.Фасоля крізь узагальнений образ українця простежує зміни в емоційно-вольовій сфері, проникаючи в духовний світ письменника й образу-персонажа. Автор наголошує на необхідності проведення роботи щодо засвоєння старшокласниками психологічного понятійного апарату в процесі здійснення літературознавчого аналізу.

Цікаву методику аналізу художнього тексту крізь призму образів-символів запропонував у своєму дослідженні Ю.Бондаренко. Вчений пропонує здійснювати декодування змісту тексту таким чином:

- колективне визначення образу-символу;
- первинне пояснення філософсько-символічного змісту образу;
- визначення зв'язків, які існують між образом-символом та складовими тексту;
- повторне пояснення символічного значення образу, його розвиток протягом твору;
- узагальнення та систематизація знань про весь твір [4,215].

При цьому враховується, що образ-символ зосереджує навколо себе зміст тексту і надає йому певної якості. Так усі сюжетні ходи, система персонажів, проблематика, які розгортаються навколо собору в одноіменному романі Олеся Гончара, спрямовані на творення, збереження або руйнування, осквернення пам'ятки архітектури і людського духу.

Актуальним з огляду на час стало дослідження Г. Бійчук. Науковець вважає, що виховання гідного громадянина незалежної держави залежить від процесу «якісних змін в ієрархії ціннісних орієнтацій особистості, актуалізації архетипів підсвідомого українського етносу...» [3,7]. Працюючи над формуванням в учнів українського національного характеру засобами

літератури авторка пропонує акцентувати увагу на необхідності знань історичного минулого та ідеалі, який виникає на національних традиціях і є втіленням загальнолюдських цінностей та вольових якостей. Усвідомлення учнями необхідності та важливості такої інформації під час роботи над аналізом художнього твору є важливим кроком до становлення їх національного характеру.

До аналізу героя художнього твору звертається у своєму дослідженні Т.Яценко. Впроваджуючи в навчальний процес системний підхід до родинного виховання учнів засобами художнього слова, методист пропонує здійснювати аналіз через розуміння і усвідомлення причин вчинків та поведінки героїв у різних обставинах відповідно до цінностей традиційного родинного виховання. Вагомість набуття учнями таких умінь опирається на морально-етичні засади сімейного виховання та сприяє формуванню світоглядних позицій підростаючої молоді.

Системності і аргументованості набула проблема психологічної характеристики образу літературного героя у дослідженні Н. Соловйової[25] Дослідниця наголошує, що засоби творення образу, на які скеровує вчитель школярів у роботі над характеристикою героя літературного твору, є необхідною та важливою інформацією не лише для розуміння, обумовлення й пояснення поведінки героя твору, а й у плані поінформованості учнів, набуття ними досвіду, використання знань у повсякденному житті. Процес здійснення психологічної характеристики героя, як важливої передумови для формування уявлення про власне «Я», обумовлює необхідність обґрунтованого пояснення психологічних чинників структури особистості.

Дослідниця запропонувала авторську методику формування вмінь учнів середньої ланки освіти здійснювати психологічну характеристику героїв-персонажів художнього твору, про яку ми поговоримо більш детально в наступних розділах нашого посібника. Розроблена Н. Соловйовою методика підтвердила, що аналіз образів-персонажів, зокрема під час здійснення психологічної характеристики, ґрунтується на врахуванні механізму літературно-художнього сприймання учнів і має у своїй структурі такий ключовий момент, як рівні художньо-образного мислення школярів, здатність ними віднаходити психологічні чинники для розуміння поведінкових виявів героя-персонажа, уміння образно мислити і художньо уявляти образ літературного героя, тощо.

Наведений теоретичний огляд дозволяє дійти висновку, що в умовах особистісно орієнтовного навчання виникла потреба обізнаності підлітків із власною особистістю, яка в процесі розвитку і формування зазнає суттєвих змін. Водночас, розглядаючи внутрішній світ героя (аналізуючи його поведінку, вчинки, дії; темперамент, здібності, характер; вольові якості, цілі, потреби, мотиви; емоції, почуття, психологічний стан), поступово осягаючи його психологію, учні краще починають розуміти себе, розширюють власний світогляд, отримують аналітичний матеріал для самоідентифікації. Аналіз героя літературного твору, доповнений психологічною характеристикою,

стає необхідним та важливим у процесі самопізнання, самовдосконалення, виховання гідного громадянина нашої держави.

Структура психологічного аналізу образу літературного героя: теоретичний аспект

У сучасних умовах, коли відбуваються процеси реформування загальної та вищої освіти в Україні, коли активно впроваджується положення гуманізації та демократизації навчального процесу, коли постали нові виклики часу щодо організації виховного процесу, створюються оптимальні умови для всебічного розвитку особистості й виховання високо свідомого громадянина української держави. Перед освітою постала проблема пошуку нових навчальних технологій, які допомогли б молодим людям само вдосконалитися та зреалізуватися в сучасному середовищі.

Настав час, коли методика літератури переосмислює фундаментальні категорії – історизму, соціальності та психологізму. Опрацьовуючи літературні твори, ми вдавалися до детального з'ясування перших двох, зачасто ігноруючи третю. Але саме категорія психологізму і є тією основою, яка формує світоглядні позиції та духовні цінності юні, допомагає краще пізнати внутрішній світ героя, викликаючи при цьому інтерес до власної особистості та до пізнання свого внутрішнього «Я».

Учні, наслідуючи поведінку героя, перебирають на себе прийнятні для них риси характеру. А тому вчитель на уроці літератури, починаючи аналіз образу-персонажу обов'язково повинен з'ясувати наскільки правильно і глибоко розуміють учні такі поняття як «характер», «персонаж», «моральні риси». Ці теоретичні поняття вчасно зорієнтують школяра у розрізненні домінантних рис і вчинків образу героя. У процесі здобуття знань школярі дорослішають і у них виникає реальна потреба у самовихованні. Характерною ознакою учнів середнього шкільного віку стає бажання знайти собі ідеал для наслідування. Нажаль, ним стає не лише герой літературного твору, а перш за все – герої кінематографу, шоу-бізнесу або ж реально існуючі люди.

Проте, наслідуючи такого героя, школярі удосконалюють свої вміння керувати собою, концентрувати зусилля, витримувати моральні і фізичні навантаження, тобто спрямовувати свої зусилля на отримання бажаних результатів. Цим і повинні скористатися учителі-словесники, коригуючи ці зусилля, спрямовуючи їх і пов'язуючи із художніми текстами та образами. Щоб успішно виконати дане завдання учитель повинен сформувавати в учнів певне коло вмінь: відшукати структурні компоненти психологічної характеристики героя, практично застосувати набуті знання із їх психологічним вмотивуванням. Щоб сформувавати ці вміння вчитель повинен вдатися до поетапного підходу використання методів навчання. Так, при застосуванні пояснювально-ілюстративного методу учитель інформує учнів про наявність психологічного поняття та пояснює його застосування. Під час репродуктивного навчання учні відтворюють раніше подану вчителем інформацію та усвідомлюють необхідність її використання. Потім педагоги

мусять вдатися до проблемного методу навчання у ході якого учитель розглядає вчинок персонажа і мотивує причини його дій. Учні за зразком аналізують вчинки інших героїв, моделюють проблемні ситуації. Доцільно буде вдатися під час аналізу художнього тексту та його героїв і до частково-пошукового методу навчання. Учитель має поставити перед учнями проблемне запитання: «Чому герой вчинив так, а не інакше? Умотивуйте свою відповідь». Учні, виокремлюючи якусь яскраво виражену особливість його психологічної характеристики, дають відповідь, підтверджуючи її цитатами із тексту. Завершальний етап навчання є особливо важливим під час набуття і закріплення навичок і здійснюється дослідницьким методом навчання. Учні завдяки набутим умінням самостійно дають повну психологічну характеристику герою. Як бачимо, реалізація наведених методів навчання зорієнтована на характер і рівень пізнавальної діяльності учнів. Основні принципи, застосовані в процесі формування вище вказаних умінь – системність, послідовність і наступність у роботі під час здійснення психологічної характеристики образу-персонажа.

Які ж психологічні поняття ми можемо з'ясувати під час здійснення характеристики образу-персонажа. Перш за все, *темперамент* (активний, пасивний, соціально спрямований, агресивний); дії та вчинки (моральні, аморальні). При цьому учні мають отримати навички давати власну оцінку вчинкам і поведінці дійових осіб. Наступним поняттям може бути «*характер*» (моральні риси, вольові якості). Учні повинні навчитися характеризувати образ-персонаж на основі його поведінки та вчинків. Розрізнити типи поведінки через розуміння та усвідомлення вчинкової дії персонажу. Наступний етап – це з'ясування такого поняття як «*потреби*» (фізіологічні, матеріальні, соціальні, духовні). Учні, здійснюючи характеристику образу на основі його поведінки та вчинків, повинні розповідати про особливості характеру, через аналіз моральних рис вольових якостей. І, зрештою, вчитель з учнями з'ясовує таке поняття як «*емоції*» (настої, ефекти, стреси, почуття у своїх проявах). На цьому етапі учні мають отримати навички виявляти внутрішні причини поведінки персонажу (мотиви, потреби, цілі, інтереси).

Основною формою роботи має стати урок засвоєння нових знань, або ж урок текстуального вивчення художнього твору. Використання інтерактивних технологій: кооперативного навчання – робота в малих групах; колективно-групового навчання, де застосовуються, методи «мозкової атаки», «відкритого мікрофона», ситуативного моделювання – рольові ігри, розігрування ситуацій – сприяє кращому розумінню внутрішнього світу героя, усвідомленню найважливіших цінностей моралі та етики, формуванню власної життєвої позиції учня. Отже, набуті школярем знання та навички допоможуть йому легко адаптуватися до соціального середовища у подальшому житті.

Ведучи розмову про психологічний аналіз, структурною частиною якого є психологічна характеристика, ми будемо послуговуватися

методичною системою, яку розробила, обґрунтувала і впровадила методист-практик Наталія Соловійова [25].

У своїй методичній системі дослідниця акцентувала увагу на вікових особливостях учнів та на необхідності введення до аналізу образів літературних героїв психологічного понятійного апарату. Якщо школярі середньої освітньої ланки здебільшого серед героїв літературних творів обирають об'єкт для наслідування, здійснюють пошук естетичного ідеалу, героїзують персонаж, то у старших підлітків з'являється інтерес не тільки до якостей особистості героя, але й до його переживань, емоцій, почуттів. У цьому віці взаємини між людьми та пошук сенсу життя займає першочергове місце, а тому старшокласники шукають у аналізі образу літературного героя відповіді на актуальні питання реального життя. Саме тому характеристика героя літературного твору з використанням понятійного апарату, допоможе учням керувати своїми емоціями, почуттями; сприятиме їхній адаптації до навколишнього середовища і набуттю життєво важливого досвіду.

Методична система літературного навчання передбачає роботу, спрямовану на використання ефективних методів і прийомів, за допомогою яких в учнів виробляються певні судження і оцінки, удосконалюються вміння і навички самостійного аналізу літературного твору в цілому і образу-персонажу зокрема, постановки доступних для віку учнів проблем за темою тощо.

В основу методичного дослідження Н.Соловійова заклала праці вітчизняних та зарубіжних психологів про структуру особистості та її психічні властивості. Зважаючи на те, що ці властивості перебувають у взаємозв'язку та співвідношенні між собою, дослідниця скерувала роботу на аналіз структурно-характерологічних особливостей.

Ураховуючи те, що особистість характеризується цілою низкою психічних властивостей, дослідниця у психологічній характеристиці героя скористалася лише двома: *якостями особистості* та її *емоційно-вольовими процесами*. Ці властивості є суттєвими для дослідження, бо саме вони відповідають за мотиви, потреби, інтереси літературного героя, а також визначають ідеали, погляди, переконання персонажів.

У такий спосіб у процесі здійснення психологічної характеристики героя даватимуться пояснення його поведінки через потреби, мотиви, цілі; спираючись на поведінку героя, аналізуватиметься темперамент, характер, визначатимуться вольові якості як стрижень сформованого характеру, розглядатиметься поведінка, яка під дією на неї емоцій та почуттів, змінюється; за допомогою емоцій та почуттів даватиметься пояснення психічним станам героя..

Розроблена методика роботи спирається на літературознавчі засади, які зумовлюють важливість пізнання внутрішнього світу автора для розуміння й аналізу його героїв, упровадження понятійного апарату для кращого розуміння й з'ясування наповненості внутрішнього світу персонажа. Упровадження цієї методичної роботи ґрунтувалося на методологічних засадах, які обумовлюють важливість застосування

підібраних форм та методів роботи під час здійснення психологічної характеристики героїв художнього твору.

Отож, формування у школярів умінь здійснювати психологічну характеристику героїв-персонажів літературного твору розглядається як система, що взаємопов'язує ряд етапів:

- **підготовчий**, на якому школярі знайомляться з художнім твором, самостійно його осмислюють, засвоюють сюжет твору, аналізують соціальні події на тлі яких відбувається сюжет, знайомляться із героями твору;
- **мотиваційний**, на якому формується потреба у школярів у проникненні в сутність змісту твору, в необхідності особистісного спілкування з літературними героями;
- **етап засвоєння понятійного психологічного апарату**, на якому учні засвоювали необхідні для аналізу психологічні терміни та поняття, а також вдавалися до психологічної експертизи особистості літературного героя;
- **етап формування психологічних вмінь**, на якому учні вчать відшуковувати структурні компоненти психологічної характеристики героя; оперувати понятійним психологічним апаратом; практично застосовувати набуті знання під час роботи над художнім текстом;
- **етап формування навичок здійснювати психологічну характеристику**, у ході якого визначається ефективність аналізу образу літературного героя із застосуванням психологічних понять: у процесі проведення різних типів уроків, написання творчих робіт, впровадження різних форм і методів навчання, здійснення різних прийомів аналізу.

Системотворчим фактором, який об'єднував усі компоненти в єдину систему, виступає мета процесу навчання. Мета розробленої і запропонованої для практичного застосування методики полягає в реалізації навчальних (інтелектуально розвиватись), соціальних (пізнати й розвинути себе як особистість, що здатна розв'язувати проблеми, враховуючи загальнолюдські ціннісні орієнтири), інформаційно-комунікативних (здатність до розпізнання та розуміння структурних компонентів, що входять до психологічної характеристики героя), побутових (використання набутих знань, умінь та навичок у повсякденному житті) компетентностей учня, які передбачені чинною програмою з української літератури.

Підсумовуючи, доходимо висновку, що головним завданням учителя-словесника під час аналізу художнього тексту є вироблення в учнів відповідних умінь та навичок, а саме: оволодіння змістом відповідних літературознавчих та психологічних понять; засвоєння схеми аналізу духовного світу особистості; розуміння залежності мови, жестів, вчинків, а часто й зовнішності письменника та його героїв від наповненості їхнього духовного світу; уміння бачити автора у творі; навички аналізу внутрішнього світу літературного героя; уміння розглядати художній твір як цілісність.

Форми, методи, прийоми використані під час психологічного аналізу героя сприяють виробленню в учнів особистісних суджень і переконань, що зумовлюють інтелектуальне зростання молодих людей.

**Психологічний аналіз образу-персонажа літературного твору:
практичний аспект**

Щоб здійснити практичну роботу над виробленням у школярів вмінь та навичок психологічної характеристики літературного героя скористаємося авторською програмою Н. Соловйової, яку вона розробила і оприлюднила у своєму дисертаційному дослідженні [25,115]. Ця програма стала чудовим ілюстративним матеріалом для впровадження згаданої раніше методичної системи. Подаємо її у скороченому вигляді:

Клас	Художні твори	Психологічні терміни, що вивчаються	Уміння та навички учнів	Комунікативна діяльність учнів
5	І.Франко «Фарбований лис», Г.Тютюнник «Дивак», І.Нечуй-Левицький «Запорожці».	Дії, вчинки (моральні, аморальні), поведінка (пасивна, агресивна, гідна)	Давати власну оцінку вчинкам і поведінці дійових осіб. <i>Розрізняти типи поведінки.</i>	Роздум над причинами, які спонукали героя до певних дій.
6	Є.Гуцало «Олень Август», Я.Стельмах «Митькозавр з Юрківки або Химера лісового озера», С.Васильченко «Бусурмен», «Свекор». С.Черкасенко «Маленький горбань», В. Близнець «Звук паутинки». М.Вороний	Темперамент, здібності, характер (моральні риси, вольові якості).	Характеризувати образ на основі його поведінки та вчинків. <i>Розрізняти типи поведінки через розуміння вчинкової дії персонажів.</i> Складати план характеристики персонажа. Розповідати про	Висловлювати власні міркування про характер героя; моральний вибір героїв.

	«Євшан зілля», В.Винниченко «Федько- халамидник», О.Довженко «Зачарована Десна», В.Нестайко «Тореадори Васюківки». 3		особливості характеру (<i>через аналіз моральних рис та вольових якостей, враховуючи вроджені особливості особистості</i>).	
7	М.Стельмах «Гуси-лебеді летять», Г.Тютюнник «Климко», Б.Харчук «Планетник» І.Франко «Захар Беркут», О.Стороженко «Скарб», А.Чайковський «За сестрою», Б.Лепкий «Цвіт щастя», Є.Гуцало «Сім'я дикої качки», А.Дімаров «Блакитна дитина».	Потреби та їх класифікація (<i>фізіологічні, матеріальні, соціальні, духовні</i>).	Характеризувати образ на основі його поведінки та вчинків (<i>розрізняти типи поведінки через розуміння вчинкової дії персонажів</i>). Складати план характеристики персонажа. Розповідати про особливості характеру (<i>через аналіз моральних рис та вольових якостей</i>). Виявляти внутрішні причини поведінки персонажу (мотив, потреби, цілі, інтереси).	Висловлювати міркування про волю людини й можливості досягнення цілей в сучасних умовах.
8	І.Карпенко- Карий «Сто тисяч», В.Дрозд «Білий кінь Шептало».	Емоції та їх види (<i>настрої, афекти, стреси. Почуття: етичні, естетичні, інтелектуальні</i>).	Характеризувати образ на основі його поведінки та вчинків(<i>розрізнят и типи поведінки</i>). Складати план характеристики персонажа.	Висловлювати власні міркування про способи вияву почуттів.

	О. Назарук «Роксоляна», М.Коцюбинський «Дорогою ціною».		Розповідати про особливості характеру (<i>аналіз моральних та вольових якостей</i>) Виявляти внутрішні причини поведінки персонажу (мотиви, потреби, цілі, інтереси). <i>Аналізувати емоційні прояви, як реакцію на оточуюче середовище; класифікувати емоції відповідно до їх видів.</i>	
9	І.Котляревський «Наталка Полтавка», Г.Квітка-Основ'яненко «Маруся», П.Куліш «Чорна рада», М.Вовчок «Максим Гримаш», І.Багряний «Тигрлови».	Психологічні стани (<i>негативні та сприятливі</i>).	До попередньо зазначених умінь додаються ще вміння аналізувати душевні переживання, що спричиняють перебування героя в певних психічних станах.	Висловлювати власні міркування та судження про залежність поведінки від психологічних станів, які відображають умови діяльності персонажа та визначають особливості його особистості.

Наведена програма дозволяє нам прослідкувати, як послідовно і системно можна впроваджувати психологічний понятійний апарат в шкільну програму і на базі художніх творів, що вивчаються, закріплювати дані поняття, виробляючи в учнів певні вміння і навички, які згодом стануть в нагоді при здійсненні аналізу образу-персонажа.

Образи-персонажі, які змальовуються автором у епічному творі, дають змогу пізнати, зрозуміти, прожити разом із героєм ті ситуації, події, учасником яких він є. Прагнення всебічно побачити, критично оцінити дієві

фактори, що змушують героя чинити в певний спосіб, сприяють формуванню вмінь аналізу героя художнього твору.

Для вікової категорії учнів середньої ланки освіти (11-13 років) навчальною програмою передбачені твори, де об'єктом розповіді є герой, про якого розповідає автор-персонаж. Поетапно вводячи психологічні поняття в розповідь про героя художнього твору, ми готуємо учнів до розуміння тих чинників, які впливають на поведінку персонажа. З цією метою вдаємося до раціональних видів роботи на уроці: зачитування окремих епізодів, що доводять, заперечують, спростовують міркування учня; переказ найбільш дієвого епізоду, у якому герой розкривається повною мірою; моделювання ситуацій, у яких міг би опинитися герой, та його дії за створених обставин. Під час такої роботи учні отримують певний життєвий досвід, порівнюють та роблять висновки, аналізують власну поведінку.

Наступним кроком (після з'ясування поведінки героя) звертаємо увагу на характер героя, його риси, темперамент, здібності. Адже розглянувши поведінку, вчинки, дії героя, проаналізувавши потреби, мотиви, цілі, виникає потреба в розумінні наповненості характеру певними рисами, стійкими індивідуально-психологічними особливостями героя, які виявляють в динаміці поведінки та діях.

Так в процесі проведення уроку, під час мотивації навчальної діяльності, учитель обґрунтовано підводить учнів до розуміння, що різниця в поведінці героїв зумовлена їхнім темпераментом. Дається визначення поняття «темперамент», його основних типів та на прикладі героя твору, що вивчається, закріплюється дані поняття. З цією метою вчитель вдається до різноманітних форм роботи: пояснення, вибіркового перечитування тексту, запису цитат, що характеризують героя, бесіди про внутрішні якості людини, які закладені природою, тощо. Аналізуючи дії героїв, учні, співвідносячи зазначені якості, визначають позитивні та негативні риси характеру персонажа. Характеризуючи героя, школярі звертають увагу на його вроджені та набуті якості.

У процесі роботи над психологічною характеристикою персонажа в середній ланці освіти старші учні (13-15 років) зосереджують увагу на розгляді моральних рис характеру, які виникають на основі потреби героя діяти і жити за встановленими суспільством нормами та принципами. Важливість розуміння морально-вольових якостей героїв-персонажів дозволить школярам з'ясувати завдання і цілі героїв у досягненні суспільно-значимої мети. Програмові твори для учнів цієї вікової групи, які увійшли до шкільного курсу вивчення української літератури, змальовують героя в дії, яка спрямована на досягнення свідомо поставлених цілей.

Розгляд психологічного поняття «вольові якості» зорієнтований на аналіз характерологічних вольових якостей, що простежуються у діях та вчинках героя, спрямованих на досягнення суспільно-значимої мети. Саме із застосуванням цього психологічного поняття вчитель зможе досягти глибшого розуміння й усвідомлення учнями моральних рис характеру образу-персонажа та їх значущості в системі загальнолюдських цінностей.

На такому уроці літератури школяр з`ясовує «хто є хто» серед героїв твору , оцінюючи дії і вчинки, він глибше закорінюється в моральну сутність героя та вдається до розмежування його рис характеру на позитивні чи негативні. Для прикладу, така робота буде доцільна при вивченні у 6 класі оповідання В. Винниченка « Федько-халамидник».

Звертаючи увагу на зміст навчального матеріалу 7-го класу, доходимо висновку, що запропонована методика спрямувалась на подальше формування й удосконалення вмінь учнів здійснювати психологічну характеристику героїв художніх творів через розгляд емоційно-вольових процесів, які є найважливішими показниками поведінки героя. Характеристика, доповнена цими психологічними знаннями, сприяє розумінню поведінкової діяльності героя, та з`ясуванню причин, що змушували героя чинити так чи інакше.

Прикладом яскраво виражених вольових процесів є індивідуальні особливості героїв твору І.Франка «Захар Беркут». Ватажку тухольської громади притаманна витримка, рішучість, цілеспрямованість, організованість, наполегливість. Ці якості простежуються у здатності Захара Беркута підпорядковувати свої дії, вчинки життєво важливій меті: готовність віддати власні сили і навіть життя сина заради волі для громади та незалежності українського народу. У процесі аналізу поведінки героїв цього твору вчитель має звернути увагу на взаємозв`язок зовнішніх впливів та внутрішніх процесів, які змушують персонажів приймати рішення, ставлять їх перед моральним вибором.

І дійсно, головний герой повісті визначальну мету свого життя формулює під впливом навколишнього природного й соціального середовища. Вплив цих середовищ зумовлює й спосіб досягнення героєм усвідомленої мети. Воля існує й проявляється в поведінці героя, у його діях та вчинках. Узагальнюючи, доходимо висновку, що воля – це психологічний процес, який характеризується переходом від прагнення чи рішення, прийнятого героєм, до його безпосередньої діяльності. У своїй повісті І.Франко чітко окреслив позицію кожного героя, розділивши їх на дві протидіючі групи, визначивши для кожної групи свою мету, свої завдання, свої суспільні потреби. Одні боронять рідну землю, інші бажають її загарбати; одні тяжіють до духовних потреб, інші прагнуть матеріальних. Потреби героїв визначають для кожного з них сенс власного життя. Для того, щоб зреалізуватися у житті, героям необхідна воля. Воля є психологічним явищем, або властивістю, яка виявляє себе в здібностях людського організму керувати своїми діями та вчинками.

Отож, вольовий компонент характеру простежуються учнями через аналіз дій, вчинків персонажа, зумовлених свідомою цілеспрямованістю або волею. Вольові дії героя, скеровані прагненням, бажанням, постановкою мети, їх рішенням і виконанням, стали необхідною передумовою розуміння внутрішнього механізму в структурі особистості, який спрямований на задоволення особистих потреб та інтересів.

Поступове й системне оволодіння школярами вмінь здійснювати психологічну характеристику героїв літературного твору спричинило необхідність вивчення іншої складової психологічної характеристики – «емоції» та «почуття». Над формуванням знань і умінь учнів використовувати ці поняття в процесі аналізу художнього твору рекомендовано працювати у 8 класі. Учні цієї вікової категорії уже усвідомлюють вагомість громадянських, моральних, етичних, інтимних почуттів, що дозволяє вчителю організовувати роботу на належному методичному і виховному рівні. Моральне почуття любові до України, до її народу стало тією рушійною силою, що окрилює героїв на серйозні життєві випробування та впливає на їх долю. Оскільки у вольовий акт входить емоційно забарвлене прагнення героя до певних об'єктів, яке безпосередньо пов'язане з його емоціями та почуттями, то такий аналіз дасть можливість не лише з'ясувати мотиви, цілі, потреби його поведінки та проаналізувати риси характеру, а й простежити за внутрішніми процесами, що обумовлюються зовнішніми факторами.

Досить повно пропонована методична система реалізується під час вивчення повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною». Оголошуючи тему та мету уроку, педагог звертає увагу школярів на той факт, що емоції та почуття забарвлюють наше життя, дають змогу прожити його більш яскраво, емоційно, досліджуючи образи літературних героїв ми співпереживаємо їхнім почуттям любові та ненависті, відчуваємо їхні страждання і радість. Емоції та почуття знаходять своє відображення у зовнішніх виявах та внутрішніх проявах. Саме з цих міркувань виникає необхідність у поясненні учням цих понять та того значення, яке вони мають у житті людини.

Отож, пояснюючи учням новий матеріал, педагогу необхідно спиратися на їх життєвий досвід, який вони отримали в процесі становлення власної особистості. Згадані учнями події, що в якійсь мірі зачіпали особисті інтереси, викликали певний настрій, який супроводжувався віддзеркаленням на їх обличчях емоцій та дієвих проявів. Фіксація прикладів емоцій дала поштовх до усвідомлення важливості їх вивчення та розуміння спричинених ними дій.

Даючи визначення поняттю «емоції» педагог значну частину своєї розповіді приділяє виявам емоційного світу людини, пояснює що таке фіксовані емоції (радість, гнів, страх, печаль), на основі яких виникає величезна гама переживань. Важливо, щоб учні зрозуміли і усвідомили, що передує виникненню емоцій – дії, вчинки, поведінка. Далі педагог переходить до тлумачення поняття «почуття» (учні записують визначення в робочі зошити). Отож, емоції викликають певні почуття, які в свою чергу керують настроєм. Від настрою залежить перебування людини (героя) в тому чи іншому стані, який зумовлюватиме та визначатиме подальшу поведінку особи. Виникає певна циклічна система у якій емоцій впливають на почуття, почуття на настрої, настрої на стан людини (героя), а стан на поведінку. Циклічно пов'язані компоненти залежать від поведінки та є її спонукачами. Поведінка ж особи, знову ж таки, впливає на емоції, але вже на більш

високому рівні. Установивши та обґрунтувавши цей взаємозв'язок, доходимо висновку, що почуття та емоції мають велике значення в житті людини через те, що збагачують відображення людиною об'єктивної дійсності й стають у зв'язку з її потребами та інтересами важливими спонуканнями до діяльності.

Аргументуючи це твердження, звернемося до твору Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною». Для осмислення справжнього почуття – кохання героїв, педагогу слід розпочати роботу з пояснення психологічного поняття «почуття», де зазначити, що стійкі, глибокі почуття роблять людське життя змістовним, допомагають долати труднощі при досягненні найвищої мети. У повісті «Дорогою ціною» через вчинки та дії героїв проявляються їхні моральні почуття, які обумовлюють людяність, гуманність, доброту, бажання прийти на допомогу. Беручи за основу ці почуття, учитель організовує бесіду у ході якої він схиляє учнів до думки, що в людях в першу чергу варто бачити хороше, бути готовими відгукуватись на їх радості та турботи. Герої Коцюбинського вирізняються своїми шляхетними вчинками, прагненням до гармонії, до прекрасного. Саме краса людських взаємин, що переростає у кохання, стає тією рушійною силою, яка спроможна подолати всі перешкоди та негаразди долі лише для того, щоб зробити двох людей щасливими. Працюючи над текстом твору, учні переконуються, що почуття кохання в героїв щире, глибоке та віддане. Саме це почуття дає сили в боротьбі за волю, воно спонукає Соломію до рішучих дій, саме про нього говорить наприкінці твору Остап.

Таким чином, в ході уроку, досліджуючи образи літературних героїв, ми наблизили учнів до розуміння і усвідомлення психологічних станів персонажів, до розуміння важливості впливу емоцій на поведінку героїв, а що найголовніше – відбувся вплив на розвиток естетичних смаків школярів, які є основою для духовного зростання та усвідомлення власного «Я».

Беручи до уваги психологічні компоненти структури особистості вивчені раніше, у 9-ому класі доповнюємо характеристику героя аналізом його психологічного стану, що в повній мірі дасть належну оцінку емоційним переживанням, поведінці героя та його вчинкам. Саме цей етап у роботі над формуванням у школярів умінь здійснювати психологічну характеристику героїв художнього твору буде завершальним і дасть можливість сповна реалізувати намічену мету. Опіраючись на попередньо засвоєні учнями знання психологічних термінів, учитель розпочинає урок визначенням поняття «психологічний стан». Інформуючи учнів про те, що психологічний стан – це психологічна характеристика героя, що проявляється у час збудження і вказує на моменти його душевних переживань, педагог пропонує учням дослідити дане поняття на прикладі твору І.Котляревського «Наталка Полтавка». Саме аналізуючи психологічний стан головної героїні твору, учні визначають стійкі, домінуючі риси характеру Наталки. Враховуючи те, що пізнавальні, вольові, емоційні стани є своєрідним поєднанням переживання та відображення емоцій у діях, вчитель пропонує учням дати оцінку діям та вчинкам Наталки, проаналізувати її поведінку. Далі учні самостійно

готуються до бесіди про темперамент, характер, здібності головної героїні. Згодом, на уроці піде мова про потреби та вольові якості героїв твору (шляхом здійснення порівняльної характеристики Наталки та Петра), а насамкінець, дамо оцінку емоціям та почуттям, які є основою психічних станів. І як узагальнення, прослідкуємо, як психічний стан героя літературного твору впливає на внутрішній стан читача чи глядача.

Таким чином, можемо стверджувати, що ефективність психологічного аналізу зумовлюється здатністю учнів проникати в глибини душі людської, можливістю побачити героя всебічно, через зв'язки з іншими персонажами, в повній мірі осягнути його сутність.

Аналіз образу-персонажа в старших класах загальноосвітньої школи.

Проблема осягнення старшими школярами поняття «персонаж» має соціальний характер, оскільки вона нерозривно пов'язана із збагаченням духовного світу особи. Формуючи у школярів відповідні критерії оцінки сприйняття образу літературного героя, учитель одночасно впливає на культуру їхніх почуттів та переживань, виховує у них естетичні смаки. У процесі роботи над образом-персонажем ставляться широкі інтегральні завдання пов'язані з вихованням учнів, - показати красу людської душі, етику стосунків, соціальне призначення людини, її суспільну значимість і цінність. А тому цілком поділяємо думку методиста А. Ситченка про те, що *аналіз персонажа літературного твору – емоційно-розумова операція, основу якої становить відтворення зовнішності, розбір характерних рис і прийомів творення образу з метою їх осмислення, утворення образних і поняттєвих узагальнень, пояснення змісту і значення образу в тексті* [24,180].

Справді повноцінне усвідомлення образу вимагає від старших школярів достатнього розвитку естетичних смаків, високої культури переживань, вміння визначати цілісне значення літературного героя для власного практичного життя. При розгляді персонажів слід урахувувати юнацький максималізм школярів: поважаючи їхні категоричні, але щирі оцінки, потрібно поступово делікатно виводити підлітків у світ складних людських характерів та доль, неоднозначних рішень і стосунків. Аналіз художнього зображення людини має допомогти учневі вступити в позитивний діалог з іншими людьми. Навчившись розуміти їх.

Образ літературного героя потрібно розкрити в таких аспектах:

- *історичному аспекті* (вказати, на якому етапі національної історії сформувався цей характер, які історичні події та постаті на це вплинули);
- *національно-ментальному аспекті* (виявити, як «Я» героя втілює особливості національної душі);
- *соціальному аспекті* (охарактеризувати його місце і роль в структурі тогочасного суспільства, родині, колективі);
- *морально-етичному аспекті* (розкрити властиві персонажу цінності, форми їх вияву);

- *психологічному аспекті* (охарактеризувати темперамент, характер, почуття, емоції, стани, думки в їх перебігу і суперечностях);
- *біографічному аспекті* (простежити долю героя в часі, в контексті подій);
- *естетичному аспекті* (розкрити способи і засоби творення автором художнього образу, особливості індивідуальної манери письма).

Здійснимо аналіз образу-персонажа за планом запропонованим методистом Ганною Токмань [30,145] :

1. Становище героя. Школярі мають визначити соціальний статус героя, його національність, родинне становище, вік, фах, віросповідання.
2. Життєві умови, оточення, принципи і прагнення. Учні піддають аналізу зовнішні і внутрішні чинники поведінки героя, дотримання ним принципів християнської моралі.
3. Тип характеру, вдача. Оскільки школярам бракує життєвого досвіду, учитель повинен їм допомогти розібратися в натурі героя, розкриваючи різноманіття виявів людського характеру. Учитель може перетворити психологічну характеристику персонажа на психологічне дослідження, використавши прийом психоаналізу: зачитати епізод твору, якому учні мають дати психологічне тлумачення.
4. Доля героя та зміни в його внутрішньому світі. Робота над цим аспектом передбачає розповідь про повороти долі, екстремальні ситуації, у які потрапляє герой; аналіз альтернатив, які поставали перед ним; заглиблення в мотивацію його вчинків та характеристику змін, що відбувалися у його світогляді та емоційній сфері. Учні, як правило, легко переказують зовнішні події, а психологічний розвиток дається їм важче. З огляду на це доцільно запроваджувати елементи екзистенціального аналізу, що передбачає розгляд ситуацій буттєвого вибору, порогових моментів, збереження або нівеляції власного «Я», розуміння внутрішньої свободи. Доречними будуть такі прийоми роботи: психологічний етюд (уявна картина психологічно виправданого вчинку персонажа), психологічний портрет (опис внутрішнього світу героя), імітація самоаналізу персонажа (психологічний аналіз від першої особи), психологічна студія (причиново-наслідкове вивчення змін у внутрішньому світі героя).
5. Засоби характеротворення. Особливістю розкриття цього пункту плану є те, що засоби характеротворення згадують і під час розгляду попередніх питань, реалізуючи принцип аналізу твору в єдності змісту і форми. Наприклад, називаючи риси характеру, зауважують, через який засіб характеротворення (портрет; характеристику – авторську, самохарактеристику, опосередковану; інтер'єр ; оточення; вчинки; екскурси в минуле і майбутнє; психологічне зображення; мовну індивідуалізацію) вона виявилась в тексті. Слід пробуджувати творчу активність школяра через естетичне сприймання героїв художнього твору.

б. Ставлення автора до персонажа. Воно виявляється в авторських характеристиках, коментарях і стилістичних особливостях тексту. Розкриваючи будь-який пункт плану, можна йти або від думки до засобу її вираження в тексті, або навпаки – від конкретної художньої деталі тексту до її тлумачення.

Доходимо висновку, що шкільний аналіз художнього твору продовжує спілкування учня з текстом на новому, аналітичному рівні. Учитель має проводити його в межах програмових теоретико-літературних знань школяра, дотримуючись принципу єдності розгляду змісту і форми твору, даючи простір індивідуальній інтерпретації художніх явищ.

Саме тому в процесі формування усвідомленого розуміння поняття «образ-персонаж» важливе місце відводиться мотивації. Мотивація – це процес формування і закріплення у школярів мотивів навчальної діяльності. Під мотивами навчання розуміють внутрішні імпульси, які спонукають учнів до активної пізнавальної діяльності. У здійсненні цієї діяльності у школярів виникають нові якості психічного розвитку - психічні новоутворення, які характеризуються новим ставленням до об'єкту, що вивчається, і до власної діяльності учня. Нове ставлення до об'єкту вивчення проявляється в пізнавальній активності школяра, яка визначається розумінням змісту того, що вивчається, значимістю вивченого для практичного життя школяра, бажанням до набуття нових знань, наявністю мети, яка реалізує набуті знання, та емоції, які виникають під час їх набуття. Нове ставлення учня до себе полягає у вмінні контролювати і перебудовувати свою мотиваційну сферу, змінювати ціннісні орієнтири, мету та завдання своєї діяльності.

Важливим мотивом формування у старшокласників свідомого розуміння поняття «образ-персонаж» є постановка проблемного навчального завдання. Адже об'єктивні цінності літературного героя стають надбанням учня тоді, коли вони не лише пізнані, а й внутрішньо прийняті ним. Саме проблемність навчання дозволить формувати в старшокласників здатність до оцінного мислення. Основою такого формування є аналітичне мотивування матеріалу, що вивчається. Завдання вчителя при цьому зводиться не лише до уміння викликати інтерес учнів через проблемне висвітлення теми, а, що найголовніше, полягає у вмінні показати перспективу практичного застосування набутих знань у житті школяра. При цьому необхідно враховувати специфіку літературних знань, їх аксіологічну орієнтацію, принципово діалогічний характер, особливе значення в них інтерпретації. Структура мотивації має будуватися таким чином, щоб забезпечити розв'язання головного завдання: ввести учнів у історико- культурний контекст, у якому перебуває персонаж, задати алгоритм його розгляду і аналізу, показати основні закономірності його творення і розвитку, продемонструвати загальнолюдські цінності, культурні та історичні парадигми і критерії їх розгляду.

Простежимо це на прикладі вивчення повісті Б.Д.Антоненка-Давидовича «Смерть». Мотиваційний етап розпочнемо словом учителя:

«Соціалістична система вимагала від митців створювати такий тип літературного героя, який забезпечував би їй змогу формувати не особистість, а «коліщатка й гвинтики» державної машини. Шори «реального соціалізму», що одноосібно панував у літературі понад шістдесят років, перешкоджали об'єктивному пізнанню й тлумаченню персонажа, предовсім коли справа стосувалася категорії індивідуального й національного характеру. Значна частина художників слова вульгаризувала розуміння і трактування сутності людини: вона бачилась тільки як соціоорганізм, ігнорувалися риси національного менталітету, спрощувалась індивідуальність героя.

Б.Д.Антоненко-Давидович у своїй повісті «Смерть» глибоко розкриває трагізм громадянської війни на Україні, простежує еволюцію вчорашнього робітника, селянина чи інтелігента в «більшовика», якого змусили вбивати, руйнувати задля ідеї. Ця повість разом із романами А.Головка «Бур'ян», Ю.Яновського «Вершники», новелою М.Хвильового «Я», «анатомує» новостворене соціалістичне суспільство, дає змогу усвідомити деградацію людської особистості. Образи Матюхи. Сахновського, Івана Половця. Зіверта. Костя Горобенка допомагають усвідомити руйнівну силу тоталітарної системи і переконатись, що на ріках невинної крові не могло постати гуманне суспільство. Це тривожне попередження прозвучало в українській літературі ще у 20-ті роки».

Ставимо до класу запитання: «Чому, на вашу думку, автор дав назву повісті «Смерть»?»

У слові «смерть» зосереджена не тільки тема й ідея твору. Це слово - сукупність проблем часу, слово-теорія, слово-пророцтво. Б.Д.Антоненко-Давидович ще у 1926 році інтуїтивно у твір закладає таку силу передбачення, яку кожне наступне покоління буде оцінювати й відчувати дедалі глибше. Бо пролита Горобенком невинна кров породила десятки тисяч катів - українських і неукраїнських, які в ім'я великої мети - комунізму, нібито задля щастя трудящих усього світу, вбивають мільйони інших трудящих, далі вбивають соратників, а далі ... І зупину немає. Убити увесь світ задля світу. Гіпермета стає культом мети. Культ мети перетворюється на культ влади, а будь-який культ влади легко й просто підмінюється культом особи. Маховик знищення набуває нових обертів. Починається новий цикл. Ті, що несли смерть всім задля великої мети, ставши гвинтиками невпинного механізму знищення, самі собі виносять смертний вирок. Вони теж гинуть серед приречених мільйонів. А до цих мільйонів починають долучатися найвірніші, найвідданіші партії, революції - Юрій Коцюбинський, Віталій Примаков... Оті, які принесли смерть матері - самостійній Україні.

А далі пророцтво повісті «Смерть» набуває такої нестримної ланцюгової реакції зла, вбивства, що кінчається атомним вибухом під

Чорнобилем, який затаївся у десятках реакторів по всій Україні.

Це не модна препарація фактів, - все зводить до радіації. Це логіка, підказана «Смертю». Бо задля індустріальної могутності радянської держави, яка підмінилася імперією, гинули від голоду мільйони хліборобів. І тепер ми всі знаємо, що куплена такими страшними смертями індустрія нині потворно хвора, та найгірше - екологічно смертельна для всіх народів, для світу, для природи.

Задля «єдиної і неділимої Росії», задля «єдиної історичної спільності людей - радянського народу», умиртвлялась національна самобутність усіх народів. І як наслідок серед людей процвітають бездушність, аморальність, що знову-таки загрожують смертю світові.

«Не любити брата, а любити Бога - лож єсть. Не любити матір, а любити партію - лож єсть. Ненавидіти рідний народ, його дух, а любити клас і всіх трудящих світу, - лож єсть і смерть» [1, 620].

Учитель ставить проблемне запитання: «Що привело Костя Горобенка до вбивства? Чи можна було запобігти йому?»

Вирішення цієї проблеми дасть змогу школярам не лише глибше зрозуміти образ-персонаж головного героя повісті, але й навчить аналізувати власні вчинки, допоможе визначитися у своїй соціальній позиції.

Отже, етап мотивації в пропонованій нами моделі не лише створює передумови для проведення ідейно-художнього аналізу образу-персонажа, визначає логічні акценти у проблематиці художнього твору, а й дає можливість впливати на пізнавальні та соціальні мотиви навчання старшокласника, його освітню та життєву мету.

Поставлене в мотиваційному етапі проблемне запитання знаходить вирішення у наступних етапах пропонованої нами системи.

Трансформація запитань, використаних на підготовчому та мотиваційному етапах, у навчальні завдання, за рахунок введення в їх зміст додаткової навчально-пізнавальної інформації під час характеристики персонажів літературного твору, дасть змогу перейти до наступного етапу пропонованої системи - етапу осягнення морально-етичного змісту твору та його образної системи.

На цьому етапі відбувається реалізація принципу інформаційно-емоційного нагнітання шляхом ускладнення завдань, включаючи запитання проблемного характеру, які створюють умови для організації евристичної бесіди чи диспуту.

Принцип інформаційно-емоційного нагнітання ґрунтується на переборенні конфлікту відомого з невідомим. Так, під час вивчення біографії Б.Д.Антоненка-Давидовича учням стало відомо, що письменник протягом 1920-1921 років завідував Охтирською повітовою освітою, тобто займав посаду одного рангу, що і його герой з повісті «Смерть», добре знав середовище, у якому той перебував; тож під час характеристики образу-персонажа Костя Горобенка ставимо до школярів запитання: «Як відчувається особистість письменника у творенні образу головного героя? Прокоментуйте авторське ставлення

до свого персонажа». При такій постановці проблеми в естетичній свідомості учнів загострюється протиріччя між вже відомими фактами та необхідністю їх нового осмислення.

Тобто, ставиться завдання викликати особистісне ставлення учня до героя, дати йому власну оцінку.

У пропонованій методиці інформаційно-емоційне нагнітання є організуючим принципом кожного з уроків, за допомогою якого здійснюється більш ефективно взаємозв'язок методів і прийомів викладання в ході уроку. Крім того, інформаційно-емоційне нагнітання використовується в процесі побудови загальної системи уроків щодо формування у старшокласників усвідомленого поняття «образ-персонаж», забезпечуючи більш високий рівень самостійної творчої діяльності учнів, формуючи на його основі особистісне ставлення до літературного героя.

Аналізуючи твір, учитель пропонує школярам запитання, які допомагають систематизувати розрізнені враження про персонаж і спонукають учнів проникнути у внутрішній світ героя:

1. Як би ви визначили зміст життя головного героя на початку подій, описаних у повісті?

2. З якою метою автор розповідає казочку про «білого ведмедя»?

3. Що, на вашу думку, є визначальним у характері Горобенка?

4. Як герой характеризує представників «більшовицької раси»? У чому спільність та індивідуальність їхніх характерів? Підтвердіть думку цитатами з тексту.

5. Які стосунки склалися в головного героя з учителями гімназії? Що це - усвідомлення головним героєм своєї ущербності чи перебільшення своєї значимості?

6. Як пояснити зраду Горобенком чистого почуття кохання? Яке психологічне навантаження несе цей епізод у повісті?

7. Чому Горобенко не розуміє селян? Визначте причини цього конфлікту.

8. Як бачить Горобенко «іспит на більшовика»?

9. Що керує його вчинками - наслідування чи чітка життєва позиція?

10. Визначте в образі головного героя риси національної ментальності.

11. Чи можна виправдати хоча б один вчинок Горобенка? Підтвердіть свої думки прикладами.

12. Який основний прийом використовує автор для розкриття характеру і поведінки головного героя? Проілюструйте це уривками з тексту.

13. Прокоментуйте художні описи в повісті та їх значення для розкриття образу літературного героя.

14. Чи можна назвати «трагічною» особистість Горобенка? Доведіть свої твердження.

Ці запитання передбачають виявлення особистісного ставлення учнів до повісті, її персонажів, автора, яке у свою чергу буде залежати

від рівня осягнення ними морально-етичного змісту повісті; завдання сформульовані так, що для їх виконання необхідно залучити увесь вивчений раніше матеріал, проте визначальним для кожного учня буде його власне розуміння і осмислення вивченого з особистісних позицій. Саме тому під час обговорення даних питань велика вірогідність зіткнення різних поглядів, думок учнів, які вони будуть відстоювати. І як наслідок, евристична бесіда може перетворитися на диспут морально-етичного спрямування, у ході якого яскраво проявиться й інтенсивно формуватиметься самостійна творча діяльність старшокласника.

Повість «Смерть» - твір соціально-психологічний. Своє ставлення до порушених проблем автор виявив через скрупульозний психологічний самоаналіз головного персонажа. Письменник психологічно переконливо дослідив процес переходу Горобенка в «іншу віру», простежив і логічно обгрунтував хід його думок і вчинків.

Трагедія Горобенка в тому, що він весь час перебуває в стані морального роздвоєння: думає і почуває одне, а в силу обставин, у які часто сам же себе й ставить, змушений чинити інше.

Ведучи бесіду про причини, які змінили світоглядні позиції Горобенка, підводимо учнів до висновку, що винна в тому передусім система, у якій перебувають герої. Адже тоталітарна система ґрунтується на вбивстві та руйнації. В експерименті побудови держави «всезагального щастя» компартійна система з перших своїх кроків пішла на порушення всяких моральних норм. Щоб неподільно і необмежено володарювати над людьми і народами, вона часто вдавалася до прямих злочинів. Цією ж системою був спровокований процес самознищення націй у довгорічних нещадних бойовиськах громадянської війни. Добиваючись беззаперечного панування над українським народом, система не лише прирікала його на муки, а ще й підступно намагалася витравити живу душу народу. Такі, як Горобенко, інтелігенти, на догоду своїм егоїстичним, кар'єристським прагненням ставали членами правлячої партії і досягали влади над людьми.

Першою жертвою заради кар'єри стали батьки. Горобенко відцурався і прокляв рідного батька, у минулому власника двох будинків. Він радіє, що «батько потурбувався вмерти за рік до революції і, нівроку йому, добре зробив. Я ненавиджу його за те, що він мій батько, і вдячний йому, що його тепер нема. У мене нема тепер нікого... Я не відповідаю за батьків!» [1, 221]. Про найдорожчу людину - матір - і знати нічого не хоче «...невідомо, де тепер і чому живе ще й досі...». Цинізм виявляє Горобенко навіть до своєї першої любові: він тішиться, що коханої Надії вже немає на цьому світі. Зрікшись рідних і близьких, герой відступається від загальнолюдської моралі, втрачає все краще, що жило в ньому.

Наступним етапом деградації Костя стало його ставлення до історії

та культури свого народу. Він не відчуває жодних докорів сумління, що колись сам «розпинався на всяких зібраннях за “неньку Україну”, закликав у свідки спорохнявілу пам'ять усяких Сірків та Гордієнків» [1, 221], а тепер презирливо ставиться до всіх, хто так думає і «плювати би хотів на них». Людей, подібних до вчителя Батюка, вважає ворогами, зневажає. Бо для нього важливо те, що він сам думає про себе, а не хтось інший. Отож, домінуючою рисою в характері цієї людини є егоїзм.

Здається, Кость зрікся свого роду і коріння, але в душі неспроможний позбутися минулого. Воно його «муляє», не дає змоги спокійно почувати себе «більшовиком».

Ще одна головна риса характеру Горобенка - хвороблива підозрілість. Саме через неї він переживає психологічні муки, сушить собі голову над численними - і справжніми, й вигаданими - проблемами, які отруюють йому свідомість. І хоч він майже весь час перебуває серед людей, говорити про їх гармонійне поєднання не доводиться.

Для колишніх своїх учителів гімназії він чужий, бо комуніст, з яким «треба якось ладити». Партиїці ставляться до нього з осторогою, бо як більшовик він «несталий, зважаючи на перебування в українських організаціях» [1,237]. Саме тому в Горобенка за час перебування в партії розвинулися «прихованість і сторожкість». Досліджуючи ці нові риси, учні звертають увагу на те, що вони сформувалися завдяки більшовицькому стилю роботи. Так, усі доручення, які виконує головний герой, пов'язані з насильством і жорстокістю. Він любить реквізувати в громадян, бо це підносить його у власних очах, дає змогу відчувати владу. Горе людей не викликало співчуття, а навпаки - це давало йому якусь злісну втіху, розвивало моральний садизм, який у свою чергу породжував агресивність.

Горобенко жорстоко ставиться до людей. Агресивність згодом стає визначальною рисою в його характері. Своїх учителів він вважає «прихованою контрреволюцією», а тому їх треба знищити, таких, як Батюк, теж, з «суто національних інтересів треба перестріляти» [1, 277]. Навіть на своїх товаришів- партійців він поглядає через призму смерті. Ось його думки щодо Славіної: «Взяти б цю шию... і стиснути поволі пальцями» [1,227]. Подібні бажання в нього виникають щодо Радченка, Гольцева. Так зароджується і утверджується потреба вбивати.

Горобенко свідомо і цілеспрямовано виховує в собі почуття класової ненависті, вважаючи, що йому як інтелігентові бракує «саме ненависті, тої святої ненависті, без якої немає великої любові» [1,290].

Він люто ненавидить не лише живих, а й мертвих, зневажає не тільки власне минуле, а й пам'ять народну. Коли Горобенко у рідному містечку побачив зруйноване кладовище, то подумав: «Це добре. Зруйнувати б усі кладовища, щоб ні одне з них не нагадувало минулого! Бо кладовище - не тільки тут. Хіба оте повітове місто, що

розляглося позаду - не кладовище теж? Там же кожний куток увібрав у себе минуле і стирчить перед очима - чи свідком, чи німим докором» [1, 319]. Це позиція руйнівника. Ідеали руйнування як морального, так і фізичного дедалі більше оволодівають Горобенком.

Щоб учні краще зрозуміли причину переродження головного героя, обговоримо такі проблеми: «У чому Горобенко черпає наснагу для вироблення власної волі й нещадності? Якими бачить він комуністів майбутнього і яке місце в цьому майбутньому відводить собі?»

Відповіді на ці питання учні повинні дати, спираючись на текст твору. Це дасть їм змогу зрозуміти і прокоментувати роздуми Горобенка перед портретом Троцького, думки і почуття, що заповнили його, коли він слухає Зіверта.

Голова повітової ЧК Зіверт здається герою одним із тих людей, які «вже цілком перейшли межу вчорашнього». Горобенку імпонує, що в цій особі «сплелися в одне неподільне: темперамент дикуна і вища математика». Як керівництво до дії сприймає Кость заклик голови «не миндальничати», «за смерть - смерть!»

Останнім рубежем у моральному падінні Горобенка стала люта ненависть до людей. Особливо зверхньо-зневажливо герой ставиться до селян. «Село - чуже, далеке і незрозуміле» [1,273]. Кость не знав як «одімкнути замкнуті душі селян», а тому вони дратували його, а потім виникає думка «розтрити це все к чорту...», зруйнувати. Він переконує себе: «Треба вбити.. І тоді, коли перед очима з'явиться їхня кров... тоді - всьому кінець. Тоді сміливо і одверто, без жодних вагань і сумнівів можна буде сказати самому собі: я - більшовик... Треба кількох крапель крові... Це вона тільки змиє все» [1, 243].

Аналізуючи образ Горобенка вчитель може стати перед загрозою схематичної і однозначної характеристики його учнями як сумно-відомого «негативного героя». Учні повинні самостійно дійти висновку, що правдивість образу Горобенка в тому, що до останньої хвилини, до вбивства, у ньому, як це не парадоксально, живе почуття людського. Хай це почуття постійно поступається амбіціям більшовизму, але воно було і заважало Горобенкові вбити: «... той крик - то страшна луна, що б'ється об стінку на дальній вулиці й крає Горобенкові серце. Ах, цей крик, від якого тремтять руки й перевертається колесо в грудях!» [1,333]. Те, чого нетерпляче чекав, чого так наполегливо домагався, до чого мусив прийти, виявилось страшним. Бо перед ним стояли не пихаті куркулі, а «стомлені від роботи, посічені зморшками селяни. Горобенко піймав себе на тому, що він хвилюється більше, ніж заручники. «Ти мусиш, Костю, стріляти в позавчорашнього самого себе! Ось у чому річ..»[1,337]. Це були останні порухи совісті. Те, чого він так нестримно прагнув, сталося. Він вбив... «Стало одразу порожньо всередині і навіть по-особливому легко»[1,337].

Осягнувши морально-етичний зміст повісті, учні приходять до

висновку, що головна причина трагедії героя закладена в ідеології, яку він прийняв.

Таким чином, на цьому етапі формування свідомого розуміння поняття «образ-персонаж» поглиблюється взаємозв'язок частково-пошукового й дослідницького методів, зростає рівень самостійності учнів, їх творчої активності.

На цьому етапі формування поняття надзвичайно важливо, щоб набута інформація мала для учнів особистісний характер, щоб вона породжувала роздуми, які супроводжуватимуться емоціями.

У школі ще часто можна спостерігати, як учні вправно оперують текстом твору, обгрунтовують свої думки, судження, але ні внутрішньо, ні зовнішньо не виявляють свого ставлення до змальованих письменником явищ та персонажів. Подібні оцінки героїв твору найчастіше мають характер констатації знань. Літературні герої, їхні дії та вчинки, ідеї письменника стають просто матеріалом для заучування. Тож, говорячи про сприймання твору на високому інтелектуальному рівні, ми маємо на увазі повне, глибоке осмислення авторської ідеї, досягнення твору і його персонажів в особистісному й соціальному контексті, емоційне сприймання твору як явища мистецтва. А його можливо досягти лише застосовуючи ефективні форми, методи та прийоми навчання у процесі роботи над змістом твору.

Простежимо це на прикладі вивчення новели М.Хвильового «Я /Романтика/».

Відомо, що тема роздвоєння людської особистості не нова в літературі. Пригадаймо Христа і Антихриста, Фауста і Мефістофеля, Доріана Грея, Лукаша, Костя Горобенка. Одначе у творчості Хвильового, особливо у новелі «Я/Романтика/», Я і анти-Я - це не лише символи добра і зла, мудрості і глупства, свободи і рабства. Автор не тільки показує, що людина, яка проміняла справжні цінності життя на фальшиві, приречена на забуття, а переконливо доводить, що така людина позбавляється людської моралі і навіть найпотаємнішого почуття – «поважай матір і батька своїх».

Новела «Я» - твір складний. У ньому переплітається дійсність і марення, ілюзія і реальність. Читаємо твір на уроці. Це займе небагато часу, твір невеликий, але, пояснюючи окремі слова, фрази, образи і відступи /наприклад, хто такі «версальці», «інсургенти», чому вони з'являються в новелі, що таке «чорний трибунал комуни» і «загірна комуна», який сенс образу Марії/, учитель зможе донести до школярів зміст твору та найістотніші його думки. Після коментованого читання проводимо бесіду:

1. Головний герой заявляє про себе: «Я - чекіст, але я і людина». Як ви розумієте це протиставлення чекіста і людини? Наведіть інші приклади самохарактеристики героя.
2. Як герой характеризує своїх найближчих співпрацівників? Яке призначення цих персонажів у творі?

3. Як ставиться автор до свого героя? Чи достовірно й переконливо розкритий цей образ? Що ви можете сказати про боротьбу в душі героя?

4. Чому головний герой власноручно убив рідну матір? Хто більше винен у цьому злочині - він сам чи доктор Тагабат?

5. Поясніть назву твору «Я»- Романтика.

У цьому високотрагедійному творі - чи не найсильнішому у прозовому доробку письменника - автор безстрашно аналізує одну з основних колізій часу - колізію гуманізму й фанатизму. Розкривається суперечність між одвічним ідеалом любові й тим беззастережним служінням абстрактній ідеї, яка вимагає зректися всього людського. Роздвоєне єство Я-оповідача розкривається в його внутрішніх монологах, у повсякчасних спробах самовиправдання. Він свідомий того, що «воістину: це була дійсність, як згряя голодних вовків» [32,229], увесь час тамує в собі почуття відрази до вартового-дегенерата й садиста-доктора, намагається виправдати те, що не піддається виправданню. Адже засудити дегенерата - це означає засудити й частку власної душі, свої романтичні захоплення, які не витримали випробування дійсністю. Героя наснажує віра у майбутню «загірну комуну», але цю високу мету вже важко примирити з потворною дійсністю. Свої мрії, «один кінець своєї душі», він «ховає від гільйотини» у затишній материнській хаті, де завжди горить лампада перед образом Богоматері, де чекає «м'ятежного заблуканого сина» прощення і ласка. Але роздвоєння не може тривати довго. Настав момент, коли «схопили нарешті й другий кінець моєї душі» [32,224]. У непримиренній суперечності зіткнулись найсв'ятіші для героя почуття: синівська любов, синівський обов'язок перед матір'ю - і революційний обов'язок, служіння найдорожчій ідеї. Людина завжди стояла перед проблемою вибору, боролася зі своїм «хазяїном» - звірячим інстинктом - за право називатися людиною. За це право бореться і герой. Він служить благородній справі й високій ідеї: його кличе загірня комунa - країна щастя і благодаті для всіх голодних, спраглих і окрадених духом, кличе саме безсмертя. Це - у мріях. Проте насправді герой іде в нікуди, спиняється в цілковитій безвиході. Він перестає бути особистістю, яка сама розпоряджається власним життям і власними рішеннями, а стає гвинтиком і заручником могутньої системи. Навіть у синівському праві в останню годину «з матір'ю побуть на самоті» героєві вже відмовлено. Його не пускає вартовий-дегенерат, «вірний пес революції». Це - момент остаточного зламу. Нездатному на бунт, на відстоювання себе як суверенної особистості, героєві залишається виконувати волю системи: «Тоді я у млості, охоплений пожаром якоїсь неможливої радості, закинув руку на шию своєї матері й притиснув її голову до своїх грудей. Потім підвів маузера й нажав спуск на скроню» [32,230]. Абстрактному майбутньому принесено найбільшу жертву - життя матері.

Стаavimo запитання до класу: «Що це за суспільство, якому потрібні не повноцінні, незалежні люди, а засліплені фанатики? Чи можна виправдати вчинок героя?»

Емоційне враження від твору підкреслюється й формою сповіді героя - розповіддю від першої особи. Тут немає об'єктивних сторонніх оцінок авторського втручання. Натомість, майстерне використання внутрішніх монологів, акцентуація символічних деталей, які несуть у структурі твору величезне смислове навантаження, допомагають чітко розрізнати позицію героя - й ніде безпосередньо не висловлено авторську позицію, авторські оцінки.

Ціною злочину герой остаточно прилучився до «нової віри». Йому ще десь «в далекій безвісті невідомо горіли тихі озера загірної комуни», але вже не осіяв їх образ Богоматері, образ людяності і любові. Нікого вже не зігріє та далека холодна мрія серед пустельного світу.

Додому учні отримали завдання написати твір-роздум “До цілющих джерел правди”, у якому висловили свої думки та враження щодо прочитаної новели.

Підсумовуючи, доходимо висновку: аналіз твору – це та мить спілкування школяра з світом мистецтва слова, коли відбувається перехід від безпосереднього сприйняття твору до образних понятійних узагальнень з метою повернення до художньої реальності, змальованої автором, на новому, більш високому рівні сприймання.

Заключне слово

Завершуючи розмову про значення художнього аналізу літературного персонажу, зокрема його психологічної характеристики, хочеться наголосити, що сьогодення вимагає від випускника школи застосовувати набуті знання для вирішення різного плану завдань, щоб легко адаптуватись до соціального середовища. Суспільство потребує саме таких людей, які мають обізнаність у різних наукових сферах, критично й творчо мислять, уміють учитися та самостійно знаходити потрібну інформацію, приймати рішення. Шкільний курс літератури ефективно сприяє становленню молоді людини, допомагає адаптуватись до нових життєвих ситуацій. Уведення в навчальний процес літературної освіти особистісно-орієнтованого підходу вимагає пошуків та запроваджень нових методів і форм навчання, що створюють умови для гармонійного розвитку особистості, сприятимуть її духовному становленню. Тому сформованість загальної компетентності учнів опирається на знання, уміння, досвід, який вони отримали в процесі аналізу героя літературного твору.

Важливість аналізу героя художнього твору не викликає сумніву, лише змушує шукати ті форми, методи й прийоми роботи, які допомагали б учням відібрати усе те найкраще й цінне, що несе в собі герой. Засоби творення образу, на які скеровує вчитель школярів у

роботі над характеристикою героя літературного твору, є необхідною та важливою інформацією не тільки для розуміння, обумовлення й пояснення поведінки героя твору, але й у плані поінформованості учнів, набуття ними досвіду, використання знань у повсякденному житті. Орієнтованість освіти потребує інтелектуального розвитку особистості та уміння аналізувати свої дії та вчинки, давати їм ґрунтовне пояснення. Важливість самопізнання й реалізація своїх можливостей є одним із головних завдань, яке вирішується в процесі психологічного аналізу героя художнього твору.

Сучасну літературу відзначає максимальне наближення її до людини, до її духовного протиборства та морально-етичних пошуків власного «Я»; до її найрізноманітніших форм світобачення та естетики світосприймання. Старшокласники мають це зрозуміти і усвідомити через контекстне сприйняття образів літературних героїв. Процес здійснення психологічної характеристики героя, як важливої передумови для формування уявлення про власне «Я» обумовлює необхідність обґрунтованого пояснення психологічних чинників структури особистості.

Шкільна практика вказує на необхідність аналізу психологічної характеристики як важливого компонента в структурі творення образу героя художнього твору, зазначила важливість розгляду художнього твору та його героя через знання, розуміння й усвідомлення внутрішнього «Я» письменника.

Саме це й стимулювало введення до курсу методики викладання української літератури у вузі спецкурсу та спецсемінару з означуваної проблематики.

Програма спецкурсу «Психологічна характеристика образу літературного героя» (14 год.)

1. Психологічні чинники як важливі складові аналізу образу-персонажа в художньому творі (2 год.).
2. Літературознавчий аспект психологічної характеристики героїв художнього твору (2 год.).
3. Психоаналіз і літературознавство. Класичний («реалістичний») психоаналіз З.Фрейда (2 год.).
4. Аналітична психологія як основа інтерпретаційної методики в психоаналітичному літературознавстві (2 год.).
5. Психоаналітичні студії у посттоталітарній Україні (2 год.).
6. Проблема психологічного аналізу образу-персонажа в методиці викладання української літератури (2 год.).
7. Аналіз образу літературного героя через усвідомлення внутрішнього «Я» письменника на уроці літератури (2 год.).

Список рекомендованої літератури до спецкурсу буде надано додатково.

Програма спецсемінару «Психологічна характеристика образу літературного героя» (10 год.)

1. Семінарське заняття: «Аналіз художнього твору» (2 год.).
2. Семінарське заняття: «Психологізм ранньої лірики Тараса Шевченка» (2 год.).
3. Семінарське заняття: «Психологічний аспект аналізу образу Мойсея в однойменній поемі Івана Франка» (2 год.).
4. Семінарське заняття: «Роль несвідомого і свідомого в новелах Василя Стефаника» (2 год.).
5. Семінарське заняття: «Психологізація характерів у новелі Миколи Хвильового «Я (Романтика)» (2 год.).

Проблематику виступів та список рекомендованої літератури до кожного з семінарських занять буде надано додатково.

Проблема сприймання, осмислення, аналізу старшокласниками літературного персонажа не вичерпується результатами вище запропонованої методичної системи. Зважаючи на пріоритетне значення викладання курсу національної літератури в процесі гуманізації школи України, предметом подальшого дослідження порушеної проблеми може стати питання формування у старшокласників індивідуального стилю діяльності під час аналізу образу-персонажа, створення індивідуальних орієнтованих навчальних технологій, що забезпечували б умови для реалізації освітніх запитів кожного учня. Отож, проблема на часі.

Список використаних джерел

1. Антонечко-Давидович Б.Д. Твори: У2-х т. – К.: Дніпро,1991. – Т. 1. - 750с; Т.2. -625с.
2. Балей С. З психології творчості Т.Шевченка / Степан Балей. – Львів, 1916. – 91с.
3. Бійчук Г. Л. Формування українського національного характеру старшокласників у процесі вивчення літератури: дис...канд.пед.наук: 13.00.02 / Галина Леонідівна Бійчук. – К., 2003. -175 л.
4. Бондаренко Ю.І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: Монографія - Ніжин, Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2009. - 351 с.
5. Бровко І.Б. Аналіз літературного твору: посіб. для вчит. / І.Б. Бровко, М.Х. Коцюбинська, Г.К. Сидоренко. – К.: Рад. шк., 1959. – 166 с.
6. Бугайко Т.Ф. Майстерність учителя-словесника / Т.Ф. Бугайко, Ф.Ф.Бугайко. – К.: Рад.шк., 1963. – 187 с.
7. Вечірко О.Л. Психологія характерів у прозі М. Хвильового і Б. Пільняка: дис. ...канд. філол. наук: 10.01.01./ О.Л. Вечірко. – Одеса, 1993. – 156 с.
8. Возняк М. Василь Стефаник у критиці та спогадах / Михайло Возняк. - К.: Дніпро, 1970. - 482 с.
9. Зборовська Н. Психологія і літературознавство: посіб./ Ніла Зборовська. – К.: Академія, 2003. – 392 с.
10. Кодак М.П. Психологізм і поетика творчості В.Стефаника / М.П. Кодак// Укр.. мова і л-ра в шк. – 1980. - №9. – С. 33-42.
- 11.Кодак М.П. Психологізм творчості Т.Г. Шевченка / М.П. Кодак // Укр.мова та л-ра в шк. – 1997.- №1. – С. 22-27.
12. Лесин В.М. Оповідання В.Стефаника «Камінний хрест»/В.М.Лесин// Укр. мова і л-ра в шк. – 1971. -№5. –С.19-26.
13. Лесик В.В. Вивчення української літератури в школі: зб. статей./ В.В.Лесик; упоряд. Мисник П.Д. – К.: Вищ.шк., 1956. -367с.
14. Літературознавча енциклопедія: у 2т. Т.2 / авт.-уклад. Ю.І.Ковалів. – К.: Академія, 2007. -624 с.
15. Моклиця М. Основи літературознавства: посіб. для студ./Марія Моклиця. – Т.: Підручники та посібники,2002. -192 с.
16. Неділько В.Я. Методика викладання української літератури в середній школі / В.Я. Неділько. – К.: рад. шк., 1978. -247 с.
17. Павличко С.Д. Дискурс модернізму в українській літературі /Соломія Павличко. – К.: Либідь, 1999. – 448 с.
18. Паперный З.С. О художественном образе / Зиновий Паперный. – М.: Госполитиздат, 1961. – 70 с.
19. Пехота О.М. Освітні технології: навч.-метод. Посіб./ Олена Миколаївна Пехота. – К. : А.С.К. -2002. – 230 с.

20. Піхманець Р.В. Сила новелістичного таланту: [до проблеми психології в творчості В.Стефаніка] / Р.В. Піхманець// Укр.мова і л-ра в шк.-1987.- №11. – С.7 - 13.
21. Противенська О.Г. Українська література у схемах і таблицях/ О.Г. Противенська, М.І. Мещерякова, Я.В. Теміз. – Х.: Академія, 2000. – 100 с.
22. Пультер С.О. Методика викладання української літератури в середній школі: курс лекцій для студентів-філологів /Станіслав Олександрович Пультер. – Т.: Підручники і посібники, - 2004. – 144 с.
23. Ситченко А.Л.Літературознавчі засади осягнення художнього образу /Анатолій Люціанович Ситченко// Укр.. л-ра в загально освіт.шк. – 2006. - №8. –С.7 – 11.
24. Ситченко А.Л. Методика навчання української літератури в загальноосвітніх закладах: навч.посіб. для студентів-філологів. – К.: Ленвіт, 2011. – 291 с.
25. Соловійова Н.М. Формування в учнів основної школи умінь здійснювати психологічну характеристику героїв-персонажів літературного твору: дис... канд.пед.наук: 13.00.02 / Наталія Михайлівна Соловійова. – К., 2011. – 182 л.
26. Степанишин Б.І. Викладання української літератури в школі / Б.І.Степанишин. – К.: Проза, 1995. – 254 с.
27. Сторчак К.М. Вивчення прозових творів української літератури в середній школі / К.М. Сторчак. – К.: Рад. шк., 1958. – 276 с.
28. Сучасна наука про літературу. Деякі методологічні аспекти: зб. наук. пр./ відп. Ред..І.О.Дзевєрін. – К.: Наук. думка, 1985. – 245 с.
29. Токмань Г. Л. Урок – психологічне дослідження / Г.Токмань// Дивослово. – 2002. - №1. – С.31 – 42.
30. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник/ Г.Л. Токмань. – К.: Академія, 2012. – 312 с.
31. Фройд З. Поет і фантазування / Зігмунт Фройд // Слово. Знак. Дискурс: антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Л., 1996. – С. 85 – 90.
32. Хвильовий М.Г. Сині етюди. – К.: Рад. письменник, 1989. – 422 с.
33. Хьелл Л. Теорії личности [Електронний ресурс] / Л.Хьелл, Д. Зиглер. - 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 607 с. – Режим доступа: <http://www.koob.ru/hjelle ziegler/>
34. Чумак Т. До проблеми формування духовного світу особистості / Чумак Т// Укр.мова і л-ра в шк.. – 2005. - №4. – С.28 – 33.
35. Шляхова Н. Феномен автора в українському літературознавстві / Н.Шляхова// Дивослово. – 2003. - №1. – С. 12 -16.

Зміст

Вступ.....	с.
Психологічні чинники як важливі складові аналізу образу-персонажа	с.
Психологічний аналіз як літературознавча проблема	с.
Методика викладання літератури: психологічний аспект аналізу образу літературного героя	с.
Структура психологічного аналізу образу літературного героя: теоретичний аспект	с.
Психологічний аналіз образу-персонажа літературного твору: практичний аспект	с.
Аналіз образу-персонажа в старших класах загальноосвітньої школи ...	с.
Заключне слово	с.
Програма спецкурсу та спецсемінару «Психологічна характеристика образу літературного героя».....	с.
Список використаних джерел	с.

Навчальне видання

Забарний Олександр Вадимович

ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗУ-ПЕРСОНАЖА

Навчально-методичний посібник

Науковий редактор - Бондаренко Ю.І., доктор педагогічних наук, професор кафедри методики викладання української мови та літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Технічний редактор – Лисенко М.М.

Коректор – Міщенко О.В.

Комп'ютерна верстка -

Підписано до друку

Формат

Папір

Умовн. друк. арк..

Обл.-вид. арк..

Тираж 300 прим.

Зам.№

Про автора:

Забарний Олександр Вадимович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання української мови та літератури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Відмінник освіти України. За наукову діяльність нагороджений знаком МОН України «Петро Могила». Автор більш як 120 наукових публікацій у фахових виданнях України та зарубіжжя. Автор п'яти науково-методичних посібників для вищої школи.

Член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів України.